

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKULTETI

“BOSHLANG`ICH TA'LIM METODIKASI” kafedrası

ABDULHAKIMOVA FOTIMA TURDIQUL QIZINING

5111700 - Boshlang`ich ta`lim va sport-tarbiyaviy ish ta`lim yo`nalishi bo`yicha
bakalavr darajasini olish uchun

**SINFDAN TASHQARI MASHG`ULOTLARDA O`QUVCHILARNING
EKOLOGIK TAFAKKURINI SHAKILLANTIRISH METODIKASI (4-
SINF MISOLIDA)**

mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar:

p.f.n.X.Norbo'tayev

Termiz–2016

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI

“BOSHLANG`ICH TA'LIM METODIKASI” kafedraasi

RO`ZIMURODOVA TAHMINA CHORIXUJADUXTARNING

5111700- Boshlang`ich ta`lim va sport-tarbiyaviy ish ta`lim yo`nalishi bo`yicha
bakalavr darajasini olish uchun

**TABIATSHUNOSLIK DARSLARIDA FANLARARO ALOQADORLIKNI
YO`LGA QO`YISH METODIKASI (3-SINF MISOLIDA)**

mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Bajardi: Boshlang`ich ta`lim va sport tarbiyaviy ish
ta`lim yo`nalishi bitiruvchi 4-kurs talabasi

_____ **Ro`zimurodova Tahmina Chorixujaduxtar**

Ilmiy rahbar: _____ **p.f.n.X.Norbo'tayev**

Bitiruv malakaviy ish kafedradan dastlabki himoyadan o'tdi.

13/1. 19-aprel 2016 yil.

Termiz -2016

MUNDARIJA

KIRISH	4
1-BOB. BOSHLANG'ICH SINFLARDA SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI	12
1.1. Boshlang'ich sinflarida sinfdan tashqari mashg'ulotlarning mazmuni va hozirgi holati	12
1.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirishda sinfdan tashqari mashg'ulotlarning tutgan o'rni	24
1-bob bo'yicha qisqacha xulosa.....	35
2-BOB. SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA O'QUVCHILARNING EKOLOGIK TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING SHAKL VA METODLARI	36
2.1. Sinf va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda interaktiv o'yinlarni tashkil etish metodikasi.....	36
2.2. Boshlang'ich sinf tabiatshunoslik darslarida individual va to'garak ishlarini tashkil etish metoodikasi.....	43
2.3. Turli xil tarbiyaviy tadbirlarda o'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish metodikasi	50
2.4. Boshlang'ich sinf tabiatshunoslik darslarida sinfdan tashqari mashg'ulotlarnin samaradorligi	56
2-bob yuzasidan qisqacha xulosa	61
UMUMIY XULOSA VA TAVSIYALAR	63
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	66
ILOVALAR	

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Mustaqil Respublikamizda uzluksiz ta'lim tizimini tubdan isloh qilishdan ko'zlangan muhim vazifalardan biri o'qitishning ilg'or, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini, interfaol usullarini ta'lim jarayoniga joriy etish orqali har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlovchi, intellaktual salohiyati yuqori bo'lgan raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdan iborat[1].

Prezident I.A. Karimov ta'kidlab o'tganidek: „Bu murakkab dunyoning azaliy va abadiy muammolari, shu bilan birga har bir davrning dolzarb masalalariga har tomonlama asosli ilmiy javoblar topilgan taqdirdagina ma'naviyat olami yangi ma'no- mazmun bilan boyib boradi.Boshqacha aytganda, har bir ilmiy yangilik, yaratilgan kashfiyot –bu yangicha fikr va dunyoqarashga turtki beradi, ma'naviyatning shaklanishiga o'ziga xos ta'sir o'tkazadi'', - deb aytib o'tgan teran fikrlari uzluksiz ta'lim tizimida bosh vazifalardan biri barkamol shaxsni shakllantirish ekanligini asoslaydi[3].

Boshlang'ich sinflarda darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishda o'qituvchining yo'naltiruvchi ta'siri ostidagi o'quvchilarning o'z-o'zini tartibga solish, o'z-o'zini nazorat qilishi asosiga qurilgan va o'quv xonalarida, kutubxonada va uyda yakka tartibdagi reja asosida o'tkaziladigan mustaqil mashg'ulotlar yetakchi shaklga aylanishi kerak. Bunda darsdan tashqari ishda ta'limning moddiy bazasi: qo'shimcha va ma'lumotnoma adabiyotlar, laboratoriya uskunalari, ko'rgazmali qo'llanmalar, didaktik materiallar, texnika vositalaridan oqilona foydalanish ko'zda tutiladi. Uo'z ichiga:

- darslik va qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlashning xilma-xil shakllarini olgan, nazariy bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlovchi;

- tajribalar, ijodiy tusdagi ishlarni bajarishni, asboblarni loyihalashni, maketlar, modellar va hokozalarni tayyorlashni olgan mustaqil ishlash uchun topshiriqlar sistemasi maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida qayd etilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida o'quvchilar turli qo'llanmalar, asboblari, didaktik materiallardan foydalanishni o'rganadilar, o'z-o'zini tekshirish uchun turli ma'lumot va tayanch materiallarini jalb etish ko'nikmalarini egallaydilar. Ayni paytda ularda topshiriqlarni bajarish uchun zarur materiallarni tanlash, ishning ketma-ketligini belgilash, vaqtni hisobga olish kabi tashkiliy ko'nikmalar shakllanadi bunga o'xshash mashg'ulotlar o'quvchilarga ular uchun yangi bo'lgan sharoitlarda mehnat qilish ko'nikmasini egallashga yordam beradi, o'qituvchiga esa o'quvchilarda ta'lim- tarbiya jarayoniga faol qo'shilish uchun zarur bo'lgan fazilatlarni aniq maqsadni ko'zlab, izchil shakllantirish imkonini beradi. Natijada o'quvchilar uchun o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning yangi shaklini- bo'sh sinfxonalarda o'qituvchisiz mustaqil mashg'ulotlarini asta-sekin joriy etish mumkin bo'ladi. Shuni aytish kerakki, bunday ish shaklining dastavval ayrim qismlari o'zlashtiriladi. O'quvchilar guruhlariga o'qituvchisiz, o'zlari shug'ullanishlari uchun imkoniyat yaratiladi. Bunday mashg'ulotlar qattiq tartibga solinadi.

Ish joyi, o'qituvchiga taqdim etilishi kerak bo'lgan hisobot materiallari va bu ishlarni amalga oshirish vaqti aniq belgilab qo'yiladi. O'quvchilarni guruhlariga taqsimlash oldidan katta tayyorgarlik ishlari olib boriladi. O'quvchilar bilan ular mehnatini tashkilotish usullari haqida suhbatlar va bo'sh sinfxonalarda mustaqil mashg'ulotlarni tashkil etish yuzasidan dastlabki sinovlar, bu tajribani muhokama qilish va unga zarur tuzatish kiritish kabi ishlar bajariladi. Kuzatishlarning ko'rsatilishicha, ishning yangi shakllariga o'tish butun pedagoglar jamoasining kuch - g'ayratlarini birlashtirishni, bo'sh xonalarni taqsimlashda, tartib va intizomga rioya etilishini nazorat qilishda aniqlikni talab etadi.

O'quvchilarning o'z-o'zini tartibga solish va o'z-o'zini nazorat qilish asosiga qurilgan guruh va yakka tartibdagi ish shakllari asta-sekin

boshlang'ich ta'limning 2-4- sinflarida asosiy ish shakllari bo'lib qoladi. Ular o'quvchilarda intizon va ma'suliyatini shakllantirishiga ko'maklashadi.

Bir qancha hollarda mustaqil tayyorgarlik yuzasidan ayrim mashg'ulotlarni o'qituvchi ishtirokida uyushtirish zarurati vujudga keladi. Bu unchalik mustahkam bo'lmagan va yanada kuchaytirilishi zarur bo'lgan malaka va ko'nikmalarni tiklash yoki shakllantirishni davom ettirish maqsadida o'tkaziladi. Binobarin o'qituvchi ishtirokidagi mustaqil mashg'ulotlarni o'quvchilar mustaqilligi shakllanishining muayyan bosqichida to'la barham topadigan shakl sifatida qaramaslik kerak. U o'quv mashg'ulotlaridan keyingi darslarni tashkil etish shakllari sistemasida zarur jihat sifatida saqlanib qoladi, lekin undan foydalanish meyori o'zgaradi.

Mustaqil tayyorgarlikni tashkil etish jarayonida bolarning zo'riqishiga yo'l qo'ymaslik muhimdir. Shu maqsadda bolalarda o'quv ishining oqilona usullarini, ilmiy va ijtimoiy, siyosiy axborot oqimida yo'l topa olish, mustaqil tajribalar qilish va kuzatish olib borish ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

Kuni uzaytirilgan guruh sharoitida fanlararo aloqalar g'oyalarini ro'yobga chiqarish uchun: dars va darsdan tashqari o'quv ishlari- mustaqil tayyorgarlikni uyg'un birlashtirish; mustaqil tayyorgarlik davrida turli fan o'qituvchilarning o'zaro aloqasi; fan o'qituvchisi bilan tarbiyachining hamjihatligi; turli rejim paytlarida yagona talablarni amalga oshirish kabi yangi imkoniyatlar vujudga keladi va hokazo.

Kuni uzaytirilgan guruh sharoitida o'quvchilarning barcha fanlar yuzasidan mustaqil ishlashi faqat darsdan tashqari faoliyatdagina emas, shu bilan birga darsda ham boshqacha sifat kasb etadi. Dars va mustaqil tayyorgarlikning bir- biriga singib ketishi, o'quv va qo'shimcha adabiyotlardan, qomuslardan, ma'lumotlardan va boshqalardan keng foydalanish imkoniyati obektiv tarzda o'quv materialini eng ko'p darajada o'zlashtirishga, o'quv vaqtidan samarali foydalanishga, eng muhimi, o'quvchilarda mehnatsevarlik, mustaqillik ma'suliyatini tarbiyalashga ko'maklashadi.

O'quvchilarning mustaqilligi turli darajada bo'lganida mustaqil tayyorgarlik amalga oshirilishi mumkinligini hisobga olish muhimdir, albatta, bu esa ular shaxsining shakllanishiga shubhasiz ta'sir ko'rsatadi. Ayrim o'quvchilarning o'zlari oldida turgan vazifalarni va ularni hal etish yo'llariniancha yaxshi tushinadilar. Bolalar tarbiyachi yordamisiz ishlaydilar. Bu yerda tarbiyachining aralashuvi maqbul emas, chunki bunday holat bolalarning mehnatsevarligini, bilish ehtiyojlarini shakllantirishda eng katta imkoniyatga egadir.

O'quvchi mustaqil harakat qilib, lekin o'z ishini tarbiyalashning fikri va bahosiga bog'liq qilib qo'ygan paytda tobe mustaqil holat vujudga keladi. Ish qiziqish va ishtiyoqi bilan bajarilsa ham, mustaqil ishni bajarayotgan bolaning harakatlarida ishonchsizlik jihatlari mavjud bo'ladi.

Tarbiyachining to'la rahbarligi va nazorati ostida harakat qiladigan o'quvchilar toifasida majburiy ijro etish holati paydo bo'ladi. Bunda o'quvchilar ishga unchalik qiziqish bildirmaydi. Ular ko'pincha tarbiyachining yordamini so'rab murojat qiladilar, kuchli o'quvchilarning qo'llab-quvvatlashidan foydalanishga intiladilar, agar bunday qo'llab-quvvatlash bo'lmasa, ishni davom ettirishda irodalarini ishga solmaydilar. Bunday bolalarda tashqaridan majbur qilish vaqtida harakat qilish odati mustahkamlanadi. Agar bunday holat barqaror bo'lib qolsa, u o'quvchining faqat aqliy emas, shu bilan birga ma'naviy rivojlanishiga ham to'sqinlik qilishi mumkin.

Mustaqil tayyorgarlikning nazoratsiz- ijro etish holati rasmiy ijrochilik bilan, ishtiyoq va havas bilan mehnat qilishni istamasligini yashirishga intilayotgan o'quvchilarda kuzatiladi. Bunday holatning uzoq vaqt mavjud bo'lishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi, aks holda o'quvchilarda ishga nisbatan rasmiy munosabat jihatlari paydo bo'ladi, bu esa ularning mehnatdagi tashqi faolliklarini yo'qqa chiqaradi.

Va, nihoyat, beixtiyor hosil bo'ladigan holat ham ro'y berishi, bunday holat „xohlasam-o'qiyman, xohlamasam-o'qimayman“, „yoqsa - ishlayman, yoqmasa-ishlamayman“ degan so'zlarga rioya etadigan o'quvchilar faoliyatida namoyon bo'ladi. Bu o'quvchilar guruhi tarbiyachiga yuqorida qayd etilgan

o'quvchilar guruhiganisbatan kam qiyinchilik va tashvish keltirmaydi. Bolalarning mustaqil tayyorgarligidagi beixtiyor holatni boshqa holatga aylantirish ancha qiyin ishdur. Bu bolalarning faqat o'z shaxsiy istaklari bo'yicha ish bajarishga doir noxush mayillarini bartaraf etish uchun uzoq vaqt ter to'kib mehnat qilishga to'g'ri keladi.

Ko'rsatib o'tilgan hollarning har birida bolalarni bilish jarayoniga jalb etish, ularning qiziqishlariga tayanish, o'quvchilarga o'quv faoliyatida muvofiqiyatga erishishni his etish imkonini berish, ularni rag'batlantirish va albatta o'qishga o'rgatish kerak.

Kuzatishlarning ko'rsatishicha, tarbiyachilarning o'zlari ko'pincha bolalarning mustaqil tayyorgarligi, ularning ishga munosabatidagi holatning xilma-xilligini bilmaydilar. Pedagog esa uning ana shunday holatlarining namoyon bo'lishiga tayanib, yakka tartibdagi yaxshiroq yondashishni amalga oshirish mumkin, mustaqil tayyorgarlik davrida tarbiyalanuvchilarga o'z ta'sirini muvofiqlashtirishni va taqqoslashni shaxsni shakllantirishning samarali vositasiga aylantirishi mumkin. Bunda unga o'quvchilarning fe'l-atvoridagi o'zgarishlar jarayonini va o'z tarbiyaviy faoliyatining natijalarini oldindan ko'ra bilish, har bir o'quvchining xususiyatlarini, uning shaxs sifatida mehnatga munosabatini yaxshi bilishga yordam beradi, o'quvchilarning mustaqil tayyorgarligini tashkil etganda, bolalar mustaqilligini pasaytiruvchi ortiqcha vasiylik qilishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Mustaqil tayyorgarlik jarayonida o'quvchilar mustaqilligi muntazam oshib borishi va yordam berish muntazam kamayib borishga erishish muhimdir, albatta.

O'z guruhining imkoniyatlarini, bolalarning o'ziga xos xususiyatini, ular mustaqil ishining uslubini hisobga oluvchi tarbiyachi mustaqil tayyorgarlik davrida g'oyat talabchan bo'ladi, bolalarning mustaqil faoliyatga yo'naltiradi, mustaqil tayyorgarlikni o'quvchilar bilimini mustahkamlashning va ularda tashkiliy- amaliy malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishning vositasi sifatida qarab, o'z yordami darajasini asta-sekin pasaytiradi.

Maktab o'quvchilarining mustaqilligi haqida gapirar ekanmiz, biz bu jarayoning ikki tomonini ifodalaydigan tushunchalardan: o'quvchilar faoliyatida mustaqillik darajasidan, tarbiyachi faoliyatida- yordam berish darachasidan foydalanamiz. Mustaqillik darajasi deganda biz o'quvchilarning pedagog yordamiga bo'lgan ehtiyojini nazarda tutamiz. Yordamga bo'lgan ehtiyoj qanchalik yuqori bo'lsa, o'quvchilarning mustaqilligi shunchalik past bo'ladi. Bolalarga yordam ko'rsatish darajasining mezoni sifatida biz maktab o'quvchilarining topshiriqlarini bajarish jarayoniga tarbiyachining aralashuvini qabul qilamiz. Ayni vaqtda shuni hisobga olish mumkinki, mustaqillik tayyorgarlik mustaqil faoliyat shakli bo'lib, u bolani o'qishga o'rgatar ekan, to'liq ravishda tarbiyachining rahbarligisiz, muayyan darajadagi tarbiyaviy kuch- g'ayrat sarflashi mumkin emas.

Pedagoglarning mustaqillikni tarbiyalash vazifalarini hal qilishga sarflangan kuch- g'ayrati o'quvchining ruhiy - fiziologik kayfiyatiga nomutanosibdir. Agar bolalar mustaqil tayyorgarlikni o'z faoliyati zanjirdagi tabiiy bo'g'in sifatida qabul qilsalar, pedagoglar tomonidan ham bolalar tomonidan ham katta kuch-g'ayrat sarflash talab etilmaydi. Aksincha, mashg'ulotga yomon tayyorgarlik ko'rish hamma uchun qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi. Tarbiyachining maktab o'quvchilariga irodaviy ta'sir ko'rsatishi talab etiladi ularning esa o'z organizmlari va ruhiyatining ahvolini muayyan faoliyatga yo'naltirish uchun irodaviy zo'riqishiga to'g'ri keladi. Har qanday holatda tarbiyachi tomonidan ham, o'quvchilar tomonidan ham ko'p yoki oz miqdorda kuch-g'ayrat sarf etishini talab etadigan vaziyatlar vujudga keladi[8]. Mustaqil tayyorgarlik davomida maktab o'quvchilari mustaqil faoliyatining u yoki bu ko'nikmasi shakllanayotganda ham xuddi shunday vaziyatlar vujudga keladi. Bu vaziyatni zarur tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishga yordam beradigan pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq holatga aylantirish tarbiyachining mahoratini bildiradi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi: Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik tafakkurini shakllantirishda zamonaviy shakl va usullardan foydalanish.

Bitiruv malakaviy ishining obekti: Boshlang'ich sinflarda darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish jarayoni.

Bitiruv malakaviy ishining predmeti: Boshlang'ich sinf tabiatshunoslik darslarida darsdan tashqari ishlarni tashkil etishning zamonaviy shakl va usullarini aniqlash.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari:

-darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish yo'llari va pedagogik jihatlarini aniqlash;

-darsdan tashqari mashg'ulotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirishning samarali shakl, vositalari va imkoniyatlarini aniqlash.

Bitiruv malakaviy ishining metodlari:

-sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish muammosiga doir ilmiy metodik adabiyotlar, o'quv hamda metodik qo'llanmalarni o'rganish va tahlil qilish;

-sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining darslarini kuzatish, tahlil qilish va umumlashtirish.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy yangiligi:

-sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo ekanligi nazariy va ilmiy jihatdan asoslandi;

-sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishning shaklva metodlari aniqlanadi;

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy va amaliy ahamiyati: Darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishga doir

tayyorlangan tavsiyalar, dars ishlanmalarini ishlab chiqish, tarqatma va didaktik materiallar tayyorlashda, shuningdek, metodik qo'llanma sifatida foydalanish.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi va hajmi: Bitiruv malakaviy ishi 65 betdan iborat bo'lib, kirish, 2bob, 6 ta bo'lim, har bob bo'yicha xulosa, umumiy xulosa va tavsiyalar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan tashkil topgan.

1- BOB. BOSHLANG'ICH SINFLARDA SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1 Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarining mazmuni va hozirgi holati

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar shaxsni har tomonlama kamol toptirish va uni hayotga aktiv faoliyatga tayyorlash uchun keng imkoniyatga ega. Bu ishlar bolalarning qiziqishlariga muvofiq tarzda ko'ngillilik asosida tashkil qilinadi. O'quvchilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda o'zlarini qiziqtiradigan mashg'ulotlarni tanlab olishadi va ularda mustaqil tashabbuskorona ishtirok etishadi.

Maktab va maktabdan tashqari muassasalarning tashkiliy ishlarini, mazmuni va maqsadini belgilash bugungi kunimizning barcha qirralarini hisobga olishni talab etmoqda. Sinf va maktabdan tashqari mazkur tarbiyaviy ishlar shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab olishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Mazkur muammoni ijobiy hal etish uchun sinfdan va maktabdan tashqari, tarbiyaviy ishlar tizimida quyidagilar bo'lishi lozim:

-pedagoglar va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat munosabatlarini shakllanganlikning o'ziga xos an'ana vositalariga tayanish;

- ulg'aygan inson shaxsini tarbiyada oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smir va yosh yigitning betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, ijtimoiy huquqini e'tiborda tutish zarur.

Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularni dunyo qarashini to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan chambarchas bog'lanishiga zamin yaratadi. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchilarning vazifalari ham ko'p qirralidir. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

- boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarni nazorat qilish;
  - darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish;
  - o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko'p qirrali ishlarni pedagogik jamoa, o'quvchilar tashkilotlari sinf faollari yordamida yo'lga qo'yish;
  - sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda, o'qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar, o'quvchilar tashkilotlari, sinf faollariga uslubiy yordam ko'rsatish;
  - umummaktab va maktablararo o'tkaziladigan eng muhim tarbiyaviy tadbirlarda qatnashish;
  - o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish;
- Bu borada tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini ko'rish mumkin: tashkilotchilik, uslubiy va ma'muriy.

Tashkilotchilik faoliyatiga quyidagi bir qator ishlarni kiritish mumkin:

- tarbiyaviy ishlar sohasida erishilgan yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish;
- tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalarini aniqlash;
- tarbiyaviy, ommaviy-siyosiy ishlarni rejalashtirish va ularning mazmuni, shakl va usullarini aniqlash;

-sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni guruhlashtirish, boshqaruvchi shaxslarni aniqlash.

-maktabda tarbiyaviy ishlarni aniq rejalashtirmasdan uning mazmuni, shakl va usullarini aniqlamasdan, ma'lum bir tizimga solmasdan turib ko'zda tutilgan maqsadga erishish qiyin.

-sinfdan tashqari ishlarning tarbiyaviy ta'siri ko'p darajada o'quv jarayonini tashkil etish saviyasiga hamda o'quvchilar jamoachining xilma-xil ishlarni qanday yo'lga qo'yishga bog'liqdir. Sinfdan tashqari faoliyat majburiy dastur bilan chegaralanmaydi, balki yoshlari har xil o'quvchilarni ixtiyoriy ravishda birlashtiradi. Ularning tashabbusi asosida ishlarni amalga oshiradi, fanga qiziqtiradi, ularni xalqning madaniy hayoti muhitiga olib kiradi.

-sinfidan tashqari mashg'ulotlar ijtimoiy faollik, ijtimoiy ong hamda axloqiy odatlarni tarkib toptirishning eng muhim omilidir. Bu faoliyat ilmiy jamoa, adabiy va maktab teatrlarining ishlari, turli mavzularda o'tkaziladigan kitobxonlar konferensiyasi va munozaralar, siyosiy, axloqiy, ilmiy-ommabop va mehnat mavzularidagi ma'ruza va suhbatlar, ijtimoiy-foydali mehnat, siyosiy axborot, bayram kechlari va ertaliklari, to'garak mashg'ulotlarini o'z ichiga oladi;

-o'quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o'z mazmuniga ko'ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot idrok etiladi, qayta ishlanadi va shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi;

-o'quvchilar maktabdan tashqari ishlarda qatnashib, turli kishilar bilan muayyan munosabatga kirishadi, turli vazifatlarga duch keladilar. Shuning uchun ham o'quvchilarning maktabdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilmag'xil bo'lsa, ularning munosabatlari shunchalik boy, munosabat doirasi keng va ma'naviy o'sishi samarali bo'ladi. Maktabdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o'quvchilar jamoada ishlashni o'rganadilar ijtimoiy mehnat quvonchini his qiladilar, ishlab chiqarish mehnatiga qo'shiladilar, jamoatchilik fikriga bo'ysunishga, jamoa sharafi uchun kurashishga odatlanadilar. Maktabdan tashqari faoliyat unda qatnashuvchilarning ma'naviy va jismoniy rivojlanishi hamda yosh xususiyatlariga ko'ra belgilanadi. Bu jarayonga ular ta'lim olayotgan maktabning sharoiti ham ta'sir etadi.

Garchan mamlakatimizdagi barcha maktablarning vazifalari bir bo'lsa-da, o'sha maktablarning o'ziga xos xususiyatlari bor va bu xususiyatlr madaniy va milliy sharoitlarda yaqqol ko'rinadi. Tarbiyachilar, sinf rahbarlarining sinfdan va maktabdan tashqari olib boradigan tarbiyaviy ishlarida quyidagi ish usullaridan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

Maktabdan tashqari mussasa bolalar kutubxonasining ishi diqqatga sazovor. Bolalar kutubxonalari maktablarning boshlang'ich I-IV sinflari o'quvchilariga, shuningdek, maktabgacha tarbiya yoshidagi kitob o'qiy oladigan bolalarga

xizmat ko'rsatadi. Kutubxonaning butun ishi bolalarga yaxshi tarbiya berishga, fan asoslarini o'rganishda o'quvchilarga yordamlashishga, bolalarda o'qish madaniyatini tarbiyalashga, mustaqil ravishda bilim olish malakalarini hosil qilish va mustahkamlashga qaratilgan.

Ko'pgina maktabdan tashqari muassasalarning ishlari misolida, maktabdan tashqari muassasalar o'quvchilar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishida maktab va oilaga jiddiy yordam bermoqdalar degan xulosaga kelish mumkin. O'qituvchi muayyan aholi yashaydigan joyda maktabda qanday muassasalar borligini bilib, ular bilan hamkorlikda qilinadigan ishni yo'lga qo'yadi, o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularni to'garaklarga yo'llaydi. Maktab bolalalari bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishni rejalashtirishda maktabdan tashqari muassasalardan olishi mumkin bo'lgan yordamni ham nazarda tutadi. Maktabning tarbiyaviy ish rejasini bolalar muassasalarining rejasiga moslashtirish zarur. Maktab tarbiyaviy ish rejasini o'quvchilar bilan sinfdan va maktabdan tashqarida olib boriladigan ishlarning forma va metodlarini, ularni oqilona yo'lga qo'yishni o'z ichiga oladi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar tashkilotchisi, maktab tarbiyaviy ishining umumiy rejasini tuzadi hamda o'quvchilarga har tomonlama tarbiya berishda maktab o'qituvchilari, maktabdan tashqari muassasalar hamda maktabni otaliqqa olgan tashkilotlarning ishlarini bir-biriga muvofiqlashtiradi.

1. O'quvchilarni har tomonlama yetuk, barkamol qilib tarbiyalash masalalarini muvaffaqiyatli hal etish, ularda faol hayotiy mavq'eni shakllantirish, o'zlashtirish va bilim sifatini oshirish ko'p jihatdan kuni uzaytirilgan guruhlarining samarali ishlashiga bog'liqdir. Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar o'quvchilar hayotidagi tarbiyaviy faoliyatini to'ldiradi. Ularning dunyoqarashi, to'g'ri shakllanishiga, axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot ishlab chiqarish bilan bog'lanishiga zamin yaratadi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchilarning vazifalari ham ko‘p qirralidir. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi:

1. Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirishni nazorat qilish.

2. O‘quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari ko‘p qirrali ishlarni o‘quvchilar tashkilotlari sinf faollari yordamida yo‘lga qo‘yish.

3. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo‘nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda o‘qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalari, sinf faollariga uslubiy yordam ko‘rsatish.

4. O‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish. Bu borada tashkilotchilar faolligini uchta asosiy tomonini ko‘rish mumkin: tashkilotchilik, uslubiy va ma'muriy.

Bular ko‘pincha o‘zaro uzviy bog‘langan holda namoyon bo‘ladi. Tashkilotchining amalga oshirish mumkin bo‘lgan jarayonlarni kiritish mumkin:

1. Tarbiyaviy ishlar sohasida erishgan yutuq va kamchiliklarni tahlil qilish.

2. Tarbiyaviy ishlarning maqsad va vazifalarini aniqlash.

3. Tarbiyaviy, ommaviy, siyosiy ishlarni rejalashtirish va ularning mazmunini, shakl va usullarini aniqlash.

4. Sinfdan, maktabdan tashqari ishlarni rejalashtirish, guruhlashtirish va ularning mazmunini, shakl va usullarini aniqlash, boshqaruvchi shaxslarni aniqlash.

O‘quvchilarning sinfdan tashqari ishlari o‘z mazmuniga ko‘ra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi. Chunki sinfdan tashqari ishlarda olingan axborot idrok etiladi, qayta ishlanadi. Shu asosda yangi bilimlar hosil qilinadi. O‘quvchilar maktabdan tashqari ishlarda qatnashib turli kishilar bilan muayan munosabatga kirishadilar. Turli vaziyatga duch keladilar. Shuning uchun ham

o'quvchilarning maktabdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilma-xil bo'lsa, ularning munosabatlari shunchalik munosabat doirasi keng va ma'naviy o'sishi samarali bo'ladi. Maktabdan tashqaridagi tarbiyaviy ishlarda o'quvchilar jamoadagi ishlarni o'rganadilar. Ijtimoiy mehnat quvonchini his qiladilar. Ishlab chiqarish mehnatiga qo'shiladilar. Jamoatchilik fikriga bo'ysunishga, jamoa sharafi uchun kurashishga o'tlanadilar. Maktabdan tashqari faoliyatga quyidagilar kiradi:

1. Og'zaki ish usullari: majlislar, yig'inlar, ma'ruzalar, kutubxonalar, konferensiyalar, munozaralar, uchrashuvlar, gazetalar, radio va jurnallar.

2. Amaliy ish olib borish usullari turli joylarga sayyohatlarga, sport musobaqalari, tabiatshunoslar to'garaklari, shanbaliklar, yangi kitoblar ko'rgazmalari.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar pedagogikadan butun qobiliyatlarni ishga solishga taqozo etadi. Sinf rahbarligi kursi bilan maktabdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar metodikasi kursi bir-biriga bog'liq va uning davomiyligidir.

Yuqoridagi qayd etilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida o'quvchilar turli qo'llanmalar, asboblarni, apparatlar, didaktik materiallardan foydalanishni o'rganadilar, o'z-o'zini tekshirish uchun turli ma'lumot va tayanch materiallarini jalb etish ko'nikmalarini egallaydilar.

Boshlang'ich ta'limda sinfdan tashqari mashg'ulotlarni rejalashtirish bolalarning yosh xususiyatlariga, maktabning joylashgan shart-sharoitlariga, ijodiy birlashmalariga, ilmiy markazlar bilan o'zaro aloqasi kabi ishlarni inobatga oladi. Direktor o'rinbosarining faoliyati, o'z ifodasini topgan xujjatlar ro'yxati, xalq ta'limi tomonidan doimiy ravishda berilib boriladi.

Tarbiyaviy ishlarni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun tarbiyaning asosi bo'lgan barcha g'oyalar qaytadan ishlab chiqiladi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishda o'qituvchining yo'naltiruvchi ta'siri ostidagi o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish asosiga qurilgan va fan kabinetlarida, kutubxonada va uyda yakka tartibdagi reja asosida o'tkaziladigan mustaqil mashg'ulotlar yetakchi shaklga aylanishi kerak. Bunda

sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ta'limning moddiy bazasi: qo'shimcha va ma'lumotnoma adabiyotlari laboratoriya uskunalari, ko'rgazmali qo'llanmalar, didaktik materiallar, texnika vositalaridan oqilona foydalanish ko'zda tutiladi.

Ular o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- darslik va qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlashning xilma-xil shakllarini olgan, nazariy bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlovchi;

- tajribalar, ijodiy tushdagi ishlarni bajarishni, asboblarni loyihalashni, maketlar, modellar vahokazolarni tayyorlashni olgan mustaqil ishlash uchun topshiriqlar sistemasi maqsadga muvofiqdir.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar metodikasi fani va bo'limiga sinf rahbarlarining ishlari, maktab ma'muriyatining tarbiyaviy ishlari kiritiladi. Bunda o'qituvchilarning o'quvchilar bilan muomilasi, adolatli bo'lishi, ta'sir ko'rsata olishi kerak.

O'quvchi yoshlarni hozirgi zamon ma'naviyati bilan ongini sug'orish, ya'ni singdirish kerak. O'quvchilarni qadriyatlarimiz asosida urf-an'alarimiz asosida tarbiyalash har bir o'qituvchining vazifasi.

O'quvchi atrofini o'rab turgan vositalar, yaxshi-yomon odatlar, o'qituvchilar, maktabning muhiti, o'quvchilarning ekologik tafakkurini to'g'ri, ongli ravishda shakllantirish va qabul qilish. Sinfdan tashqari ishlarni to'la qamrab olgan to'garaklar bir necha xilda bo'lishi mumkin:

To'garak turlari:

1. Fan to'garaklari.
2. Mohir qo'llar.
3. Duradgorlik.
4. Sport musobaqalari.
5. Badiiy havaskorlik.

Ko'rib chiqilishi, asosiy e'tibor bola shaxsiga qaratilishi, yillar davomida to'plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanish zarurligini taqozo etadi.

Tarbiyaning bosh maqsadi yosh avlodni ma'naviy, axloqiy tarbiyalashda xalqning boy, milliy ma'naviy an'analarga, urf- odatlari hamda qadriyatlariga asoslangan samarali tashkiliy ishlarni amalda ishlab chiqishdir.

Tarbiyaning asosiy vazifasi- shaxsning aqliy-axloqiy tarbiyalashda erkin fikrlovchi va jismoniy rivojlanishi, uning qobiliyatlarini har tomonlama ochish uchun imkoniyat yaratishdir. Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirishda quyidagi pedagogik talablar mavjud:

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalarining to'garak qatnashchilari ongida yuksak ma'naviy axloqiy fazilatlar mujassamlashgan bo'lishi kerak. To'garak qatnashchilarini doimiy ravishda fan va madaniyatning so'nggi yutuqlaridan xabardor qilib turish, ular ongini ijodiy ishlar va tarbiyaviy tadbirlar bilan band qilish o'rin tutadi. To'garak qatnashchilarida mustaqillik tushunchasi shakllangan bo'lishi, ular davlatimiz ramzlarini, madhiyasini, urf-odatlarimizni yaxshi bilish kerak[11].

O'quvchilarning mustaqilligi turli darajada bo'lganida mustaqil tayyorgarlik amalga oshirilish mumkinligini hisobga olish muhimdir, albatta bu esa ular shaxsining shakllanishiga shubhasiz ta'sir ko'rsatadi. Ayrim o'quvchilarning ishdagi faol va mustaqil holati tarbiyachining aralashuvini talab etmaydi, chunki o'quvchilarning o'zlari oldilarida turgan vazifalarini va ularni hal etish yo'llarini ancha yaxshi tushunadilar.

Maktabdavasinf dantashqari ishlaro'quvchilarni bir-biriga hurmati, axloqi sifatlarini jamoasidashakllanib boradi. Bunday o'quvchilarning bir-biriga bo'lgan muomala madaniyatini ham shakllanadi.

O'quvchi o'qituvchi gataqlid asosidayokido'stlari orasidao'rgangantarbiyasimu omilasigata'sir qilish mumkin.

O'qituvchi o'quvchilar orasidamuomala madaniyatni shakllantirish uchun avvalamboro'quvchining o'zigabo'lgan muomala sinietiborini o'rganish kerak.

Shuningdek, sinfdan va maktabdantashqari ishlarni nazoratsiz ijro etish holati rasmiy ijrochilik,

ishtiyoq va havas bilan mehnat qilishni istamasligini yashirish gaintilayotgan o'quvchi

lardakuzatiladi.

Bundayholatninguzoqvaqtmavjudbo'lishigayo'lqo'yibbo'lmaydi, aksholdao'quvchilardaishiganisbatanrasmiymunosabatjihatlari paydobo'ladi, buesaularnimehnatdagitashqifaollikniyo'qqachiqaradi.

Sinfdanvamaktabdantashqariishlarnitashkiletishvao'tkazishdatarbiyachieng muhimvazifao'quvchilarnio'quvvazifalarinihaletishgao'rgatishdan, buninguchunharakatusullarinito'g'ritanlashdan, o'zhatti-harakatlarigarahbarliknifaoliyatininazoratqilishdan, mustaqilishko'nikmalariniboshqamuhimxayotiyvaziyatlargao'tkazishdankelibch iqishdanlozimekanligininazardatutishtalabetiladi.

Mazkurjihatlarnishakllantirishustidannazoratniamalgaoshirishsinfdantashqariishlargarahbarlikqilayotgano'qituvchiningmuhimvamurakkabvazifalaridanbiridir.

Buninguchuno'quvchifaoliyatinatijalarinihisobgaolishnivabujarayonnitahliletish niuyushtirishzarur. O'qituvchisinf-

darsfaoliyatiuchunxosbo'lganshakllarniistisnoetib, nazoratqilishningbirqanchausullariniqo'llashimumkin.

Engkuchlivaqobiliyatlio'quvchilargahomakiyozuvbilanishlashxuquqiberiladi.

Undaqoidako'rsatiladi, buqoidanitasdiqlovchimisollarkeltiriladi, o'quvvazifasiqaydetiladi. Yozuv juda qisqa bo'ladi, lekin u o'quvchining fikrlashi qanday borganligini ko'rsatadi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda o'quvchilarni ayrim ko'nikmalarga o'rgatishni nazorat vositasi deb hisoblash kerak. O'z-o'zini tekshirish, o'zaro tekshirish usullariga o'rgatish o'qituvchining o'quvchilar bilan shunday aloqasini talab etadiki, bunda ularning fikrlash ishi jarayoni ravshan bo'ladi. O'quvchilarning o'zlari harakatni taklif etadilar vash u bilan pedagogga muayan ma'lumot beradilar. Sinf rahbari ishida o'quvchilar jamoasini shakllantirish markaziy vazifa hisoblanadi, chunki jamoada shaxsni tarbiyalash tarbiyaning yetakchi tamoyilidir. Bolalar jamoasini shakllantirish metodikasi yangi pedagogikada to'la ishlab chiqilgan. Bu metodikaning umumiy asoslari

pedagogika kurslarida bayon etilgan jamoa va jamoada shaxsni tarbiyalash nazariyasiga tayanadi. Jamoa nazariyasi qoidalariga muvofiq uni yaratish metodikasi ishlabchiqilgan. Uning umumiy asoslari quyidagilardan iborat: talablar qo'yish, faollarni tarbiyalash, o'quv-mehnat, ijtimoiy-siyosiy va ommaviy-madaniy faoliyatdagi istiqbollarni tashkil etish, sog'lom jamoatchilik fikrini shakllantirish, ijobiy an'analarni yaratish va ko'paytirish.

Ta'riflangan bu qoidalar har qanday jamoani shakllantirish va rivojlantirish uchun qo'llanma hisoblanadi.

Boshlang'ich sinfda va maktabdan tashqari ishlarda sinf rahbari va tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi uyushtiradi.

Sinfda va maktabdan tashqari tashkil qilingan ishlar o'quvchilar xayotidagi tarbiyaviy faoliyatni to'ldiradi. Ularning dunyoqarashi to'g'ri shakllanishiga va axloqiy kamol topishiga ko'maklashadi. Nazariy bilimlarni amaliyot ishlab chiqarish bilan bog'lanishag zamin yaratadi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga rahbarlik qiluvchi tashkilotchining vazifalari ham ko'p qirralidir.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar tashkilotchisining vazifalariga quyidagilar kiradi: Darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish va amalga oshirish.

O'quvchilarni maktabdan va sinfdan tashqari ko'p qirrali ishlarni pedagogik jamoa, o'quvchilar, tashkilotlar, sinf faollari yordamida yo'lga qo'yish. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlar yo'nalishiga bevosita rahbarlik qilgan holda o'qituvchilar, sinf rahbarlari, ota-onalar o'quvchilar, tashkilotchilar sinf faollariga yordam ko'rsatish. Umummaktab va maktablararo tarbiyaviy tadbirlarga qatnashish. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilishda tarbiya va madaniyat muassasalari hamda jamoatchilik kuchidan keng foydalanish.

O'quvchilar maktabdan tashqari ishlarda qatnashib, turli kishilar bilan muayan munosabatga kirishadilar. Turli vaziyatlarga duch keladilar. Shuning uchun ham maktabdan tashqari faoliyatlari qanchalik xilma-xil bo'lsa, ularning

munosabatlari shunchalik boy bo'ladi. Maktab tashqaridagi ishlarda o'quvchilar jamoadagi ishlarini o'rganadilar.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni maktabning ma'naviy-ma'rifiy ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari o'z ishini reja asosida olib boradi va uning bajarilishini ham nazorat qilib boradi. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni maktabning umumiy rejasi, o'qituvchilar, sinf rahbarlari, yetakchi otonalar qo'mitasi, ish rejaları ishini ham e'tiborga olishi kerak.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishda boshlang'ich 1-2 sinf "Atrofimizdagi olam" o'quv dasturi "Atrofimizdagi olam" fani o'quvchilarning atrof va olam haqidagi tasavvur hamda tushunchalarini shakllantirish bilan birga ularning so'z boyliklarini oshirishga qaratilgan "Atrofimizdagi olam" fani kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni atrofdagi hayot hodisalari bilan tanishtirish jarayonida ularning o'rganish qobiliyatini uzluksiz rivojlantirish uchun zarur bo'lgan bilimlarni berish, ko'nikma va malakalarni hosil qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

1-sinflar uchun "Atrofimizdagi olam" o'quv dasturi "Kirish", "Atrofimizdagi tabiat", "Biz foydalanadigan jihozlar", "Bizning o'lka" kabi qiziqarli bo'limlarni o'z ichiga olgan[12].

2-sinflar uchun "Atrofimizdagi olam" o'quv dasturi esa "Kirish", "Atrofimizdagi olamni o'rganamiz", "O'lkamizda kuz", "Ona zaminimiz", "Qish", "Sog' tanda – sog'lom aql", "O'lkamizda bahor" kabi bo'limlardan iborat[13].

O'quvchilar o'qituvchi yordamida, tabiat va ijtimoiy hayotdagi hodisalarni kuzatadilar. Mashg'ulotlar faqatgina sinfdan emas, balki ko'chada, istirohat bog'larida, muzeyda, dalada va boshqa shu kabi joylarda o'tkaziladi. Tabiat qo'yniga sayr, turli kasb egalari bilan uchrashuv va suhbatlar, didaktik o'yinlar, rasmlar chizish, diafilm, diapozitivlar, kompyuterda ko'rish – bular mashg'ulotlarning bolalar uchun qiziqarli va sermazmun o'tishiga imkon yaratadi.

3-sinf “Tabiatshunoslik” dasturi quyidagi bo‘limlardan iborat: “Kirish”, “Foydali qazilmalar”, “Tabiatda havo va suv”, “O‘simliklar”, “Hayvonot olami”, “Sog‘lig‘imizni saqlaylik”[14].

Dasturdagi dastlabki mavzu ona yurt tabiatini yoritib berishga qaratilgan. 3-sinfda tabiatdagi havo, suv, foydali qazilmalar va tuproq singari jonsiz tabiat mavzulari haqida bilimga ega bo‘lgan o‘quvchida atrofdagi o‘simlik va hayvonot dunyosini o‘rganish zarurati yuzaga keladi, shuningdek, 3-sinfda tabiatshunoslik fani materiallarini o‘rganish jarayonining mantiqiy izchilligi ta‘minlanadi. “Bizni o‘rab turgan havo”, “Suvning xususiyatlari”, “Tabiatda suv”, “yer osti boyliklari”, “Tuproq” mavzularini o‘rganish jarayonida quyidagilarga alohida e‘tibor qaratilgan: tabiat va inson hayotida suv, havo, tuproq qanday o‘rin tutadi? foydali qazilmalar nima uchun kerak? suv, havo, tuproqni qanday asrash lozim?

4-sinf Tabiatshunoslik fanidagi mavzular quyidagi bo‘limlar tarkibida o‘rganiladi: “Kirish”, “yer - quyosh sistemasidagi sayyora”, “yer yuzasi tabiatining xilma-xilligi”, “O‘zbekiston xaritasi yonida”, “Vatanimiz bo‘ylab sayohat”[15].

“Kirish” mavzusida “Atrofimizdagi olam” fanidan birinchi sinfdan uchinchi sinfgacha olingan bilimlar umumlashtiriladi.

“Yer quyosh sistemasidagi sayyora” bo‘limi o‘z ichiga “Yulduzlar”, “Quyosh - eng yaqin yulduz”, “Quyosh sistemasidagi sayyoralar”, “Asteroidlar”, “Kometalar”, “Meteroidlar”, “Globus – yerning kichraytirgan shakli”, “Yerning o‘z o‘qi atrofida aylanishi”, “Kun bilan tun”, “Yil fasllarining almashinishi”, “Yerda yorug‘lik va issiqlikning taqsimlanishi”, “Oy - yerning yo‘ldoshi” kabi mavzularni o‘z ichiga olgan. Ushbu mavzularni o‘tishda yulduzlar, sayyoralar, asteroidlar, kometalar, meteorlar haqida tushunchaga ega bo‘lish bilan birga yer sharining tuzilishi, materik va okeanlarning joylashuvi, O‘zbekistonning globus va yarim shar xaritalarida joylashgan o‘rni bilan tanishiladi. O‘quvchilar quyosh nuri tushadigan yer yuzasi mintaqalari, ularning joylashuvi haqida xabar topadi, ob-havo haqida oddiy tasavvurga ega bo‘ladi.

O'quvchilar aniq misollar yordamida sayyoramizning ekologik muammolari bilan tanishadilar va imkoniyatlari yetgancha ularning yechimlarini izlashga harakat qiladilar.

O'quvchilarda yer yuzasining shakllari (tog', tekislik va suvli joylar) haqida 2-sinfning "Atrofimizdagi olam" fanidan olgan oddiy tushunchalari 4-sinfning tabiatga sayohat darslarida aniq tushunchalar asosida shakllantiriladi. Ta'limning ko'rgazmali hamda texnik vositalaridan foydalanish yo'li bilan bu tasavvur va tushunchalar mustahkamlanadi. O'quvchilar tepalikni tog'dan, tekislikni o'rmon-qirlardan ajrata olishlari yer yuzasi shaklini o'rganish, solishtirish asosida olib borilishi lozim. Agar imkon bo'lsa, o'quvchilar sayohat chog'ida suv havzalari bilan tanishadilar.

1.2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirishda sinfdan tashqari mashg'ulotlarning tutgan o'rni

O'zbekistonning ijtimoiy - iqtisodiy va siyosiy hayotdagi barcha o'zgarishlar, uning bozor siyosatiga o'tishi jarayonidagi islohatlar ta'lim-tarbiya mazmuniga, shaxs mafkurasiga o'z ta'sirini ko'rsata boshladi.

O'zbekiston Respublikasining „ Ta'lim to'g'risidagi” Qonunning 6-moddasida „Davlat talim standartlari, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yilayotgan minimal talablarni belgilaydi” deyiladi[5].

Darhaqiqat, uzluksiz ta'lim jarayoni shaxsning har tomonlama barkamol va yetuk bo'lib shakllanishida asosiy bosqich bo'lib sanalar ekan, bu jarayonda boshlang'ich ta'lim o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'limning muhim bo'g'ini bo'lib, Prezident I.A. Karimov ta'kidlaganidek, „Vaholanki, bolaning dunyoqarashi , didi, salohiyati shakllanadigan boshlang'ich sinflarga eng yetuk, eng tajribali murabbiylarni biriktirib qo'yilishini oddiy mantiqning o'zi talab etadi. Zamonaviy boshlang'ich ta'limning o'zi qanday bo'lishi kerak? Bola

boshlang'ich sinflarda qanday bilimlarga ega bo'lishi lozim? Shu masalalarga javob topishimiz zarur''[4].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash, vatanimizning ongli bunyodkorlarini tarbiyalash, ularda milliyurfoodatlarimizga, an'analarimizga va udumlarimizga hurmat hissini shakllantirish milliy va umumbashariy qadriyatlarimizni chuqur anglashga o'rgatish, ularni hurmat qilish, millatlararo totuvlik tuyg'usini singdirish, ularda baynalmillik, yuksak ma'suliyat hissini tarbiyalashni davr taqozo etmoqda. Shuningdek, bugungi kunda milliy istiqloq mafkurasining asosiy g'oyalaridan biri-millatlararo totuvlik g'oyasi O'zbekiston Respublikasining „Talim to'g'risida''gi Qonun va „Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi''dan muhim o'rin olgan bo'lib, baynalmillal do'stlik tuyg'usini umumiy o'rta ta'lim maktablarining o'quvchilari ongiga singdirish masalasi zaruriy ijtimoiy- pedagogic vazifa sifatida qo'yilmoqda.

Demak, yosh avlodni baynalmillal ruhda tarbiyalash muammosini pedagogik nuqtai nazardan hal qilish bugunning dolzarb vazifalaridan biri ekan, bu boradagi zaruriy chora tadbir va tarbiyaviy ishlarni yoshlikdan, ya'ni o'quvchining boshlang'ich davridan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, zamonaviy pedagogik ta'limning asosiy vazifalaridan biri- bu ta'lim mazmunini milliylikka yo'naltirish asosida o'quvchilarda yangicha fikrlash va ijodiy dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilganligi.

O'quvchilarda, xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida yangicha pedagogik tafakkurni shakllantirishning faol shakllari bilan bir qatorda umumiy o'rta ta'lim, xususan, boshlang'ich ta'lim mazmunini milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida shakllantirish aniqlanadi. Shuningdek, bu jarayonda quyidagi muhim vazifalarni hal etish nazarda tutiladi:

- o'quvchilarning umummilliy madaniy savoyasini rivojlantirish;
- o'quvchilarning ijtimoiy faolligini o'stirishda milliylik va baynalmillik tamoyilidan foydalanish;

- o'quvchilarni boshqa millat vakillariga nisbatan hurmati va do'stona munosabatini shakllantirish;

- o'quvchilarni baynalmilal ruhda tarbiyalashda sinfdan tashqari ishlarning imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish.

Mazkur vazifalarni hal etish uchun ta'lim-tarbiya tizimini ishlab chiqish, ma'muriy to'siqlarni bartaraf etish, boshlang'ich sinflardagi sinfdan tashqari ishlar jarayonini demokratlashtirish asosida mazmuniga baynalmilal ruhni singdirish zaruriy chora-tadbirlardan sanaladi.

O'rni kelganda „ Tarbiya” tushunchasiga alohida to'xtalsak, tarbiya-bu shaxsni ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirish, yosh avlodda ijtimoiy dunyoqarashni qaror toptirishga qaratilgan uzluksiz jarayon hisoblansa, baynalmilal tarbiya-tarbiyaning o'ziga xos yo'nalishi bo'lib, bunda asosiy e'tibor shaxsdagi tolerantlik, millatlararo muloqot, hamjihatlik sifatlarini shakllantirishga yo'naltiradi.

Boshlang'ich sinflarda tashkil etiladigan sinfdan tashqari ishlarning asosiy maqsadi o'quvchilarning darsdan bo'sh vaqtlarini unumli tashkil etish, ularning aqliy, mehnat va ijodkorlik faoliyatini rivojlantirish, ijtimoiy moslashuvni qaror toptirish va mustaqil ravishda fan asoslarini o'zlashtirishlari uchun imkoniyat yaratishdan iborat. Shu nuqtai nazardan yondashadigan bo'lsak, boshlang'ich sinf o'quvchilarini baynalmilal ruhda tarbiyalashda sinfdan tashqari ishlarning o'rni va roli beqiyosdir chunki bolalarning jamiyat, davlat, millatga xos urf-odatlar, dastlabki ijtimoiy tasavvurlarni boshlang'ich sinflarda tez va samarali qaror topadi. Buni boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh individual xususiyatlari misolida ham ko'rishimiz mumkin[31].

Boshlang'ich sinf o'quvchilari idroki o'tkirligi ravshanligi, sofliqi, aniqligi, hayolining yorqinligi, xotiraning kuchliligi, tafakkurining yaqqolligi, o'zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Ularning insoniy munosabatlar tizimida ham alohida o`rin egallayotganligini, ota-onasi yaqinlari, atrofida gilari unga yosh boladek

emas, balki o`z vazifalari, majburiyatlari bor bo`lgan, o`z faoliyat natijasiga ko`ra hurmatga sazovor bo`lishi mumkin bo`lgan alohida shaxs sifatida munosabatda bo`ladilar. Bu davrda bolaning „Men shuni xohlayman” motividan „Men shuni bajarishim kerak” motivi ustunlik qila boshlaydi. Ko`rinib turibdiki, mazkur yosh davrida bolalarda ma`suliyat va javobgarlik hissi ustunlik qila boshlaydi.

Boshlang`ich sinf o`quvchilarining ta`limiy va tarbiyaviy faoliyatining yetakchi shakli - bu jamoaviylik. Chunki, jamoaviy faoliyat boshlang`ich sinf o`quvchisining mustaqilligini ta`minlashda muhim shart-sharoit sifatida ko`zga tashlanadi. Xo`sh unda boshlang`ich sinf o`quvchilari bilan tashkil etiladigan jamoaviy faoliyat qanday bo`lishi lozim? Bunday faoliyatni tashkil etishning asosiy shartlari:

Birinchidan, o`qituvchi tomonidan berilgan vazifa bolalar guruhi tomonidan baravariga bajarilishi qabul qilinishi;

Ikkinchidan, vazifalarni o`zaro taqsimlangan holda birgalikda biron-bir ish bajarilishi;

Uchinchidan, o`zaro nazorat va ma`suliyat mavjud bo`lishi;

To`rtinchidan, mehnat vazifalarining tashkil etilishi va uning bajarilishini o`quvchilarning o`zlari nazorat etib borishlari kabi xususiyatlar.

Keltirilgan jihatlardan ko`rinib turibdiki, sinfdan tashqari ishlar jarayonida ana shunday faoliyatini yo`lga qo`yish imkoniyatlarining mavjudligini e`tiborga olsak, boshlang`ich sinf o`quvchilarini baynalmilal ruhda tarbiyalashda sinfdan tashqari ishlarning o`rni muhim va ta`sirli jarayon ekanligini anglashimiz mumkin.

Kichik maktab yoshining yana bir harakterli jihati bu davrda bolaning o`zini-o`zi boshqarishga o`tishi bilan tavsiflanadi. Mustaqillikka moyillikning rivojlanishi ikki yo`nalishda amalga oshiriladi:

1. Mustaqillikning shaxs xislati sifatida vujudga kelishi ijtimoiy muhitga bog`liq.

2. Mustaqillikning shaxs xislati sifatida shakllanishida individual xususiyatlar va shaxs yashaydigan , mehnat qiladigan jamoada vujudga kelgan munosabatda uning ijtimoiy faolligi namoyon bo'ladi.

Ko'rinib turibdiki, har ikki yo'nalishda shaxs faolligi va mustaqilligining shakllanishi bevosita ijtimoiy muhit doirasida kechar ekan, bu xulosa ham boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan sinfdan tashqari olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning dolzarblik darajasini yana bir bor isbotlab, bu jarayon ijtimoiy hamkorlik, ijtimoiy tarbiya masalalariga jamoatchilik nuqtai nazaridan yondashish masalasini shakllantiradi.

O'quvchilarning mehnat faoliyatiga psixologik va amaliy tayyorlash o'quvchilar ijtimoiy foydali mehnatning har xil turlarida qatnashayotgan vaqtlarida xilma-xil tarbiyaviy tadbirlarni qo'llash orqali amalga oshirilishi kerak.

O'quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan tashqari ish maktabining butun ta'lim-tarbiyaviy ishlarning ajralmas qismi bo'lib, u bolaning har tomonlama rivojlantirish, darslarda egallayotgan bilimlarini mustahkamlash, chuqurlashtirish, amalda qo'llashga yordam beruvchi muhim vositalardan biridir. Sinfdan tashqari ish ayni bir vaqtda o'quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi, mehnat ta'lim va tarbiyasi bolalarda fan-texnika, san'atning turli sohalariga qiziqishini o'stirish masalalarini hal etishga yordam beradi.

Mehnat ta'limi bo'yicha sinfdan tashqari ishlar texnik mehnat darslarining davomi qo'shimchasidir. O'quv mashg'ulotlari bilimlariga qiziqishini o'stiradi, sinfdan tashqari ish darsda bilimlarni kengroq qo'llash hamda chuqurlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga sinfdan tashqari ish darsda berilgan materiallarni aynan takrorlamasligi kerak, u sinfdagi ishdan o'zining o'yin, qiziqarli xarakterdaligi bilan ajralib turadi. Sinfdan tashqari ish o'quvchilarga ishning o'zlariga ko'proq yoqqan, o'zlarini ko'proq qiziqtirgan turini tanlashlari uchun imkon yaratadi. Faqat sinfdan tashqari ishlarda o'quvchining individual ijodiy qobiliyatlari yorqinroq namoyon bo'ladi. Bu yerda ular istalgan ish bilan

shug'ullanishlari, qo'yilgan maqsadga erishish uchun kerak bo'lgan vaqt va kuchini sarflashlari mumkin.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida mehnatga ehtiyojini takomillashtirish usullariga asoslangan sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilishda o'quvchining yoshi, ruhiyati, individual xususiyatini hisobga olgan holda, ular mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirishda o'simliklarini parvarish qilish, hunarmandchilik jihozlari bilan tanishtirish va ishlov berishda mehnat ko'nikma va malakalari shakllantirilib borildi. Shu bilan birga, ularning qiziqish va moyilliklariga ko'ra o'zini-o'zi kasbiy jihatdan aniqlash, kasb - hunar turlarini tanlashi, hunarmandchilik sohalari va ularda ishlatiladigan asbob-uskuna, yangi texnika, ilg'or texnologiyalarni o'rganib borishlari hamda mehnat faoliyatida ishtirok etishlari ta'minlanadi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni mehnatga ehtiyojini takomillashtirish usullari ishlarning keying vaqtda kam e'tibor berilayotgan ishlab chiqarish ilg'orlari bilan uchrashuv, suhbat, bahs, sayohat, ko'rik, musobaqa, mehnat amaliyoti, o'quvchilar mehnat uyushmasi kabi shakllarning mazmuni va tuzilmasi qayta ko'rib chiqilib, zamon ruhiga moslashtirilishi pedagogika fani oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar shakllarini samarali ravishda amalga oshirish, umumiy o'rta ta'lim maktablari, oila, mahalla- jamoatchilik, ishlab chiqarish korxonalarini, xalq hunarmandchiligi, ustalarining ish tajribalari o'quv jarayonida foydali mehnat mahsulotlarini tayyorlab, ta'lim muassasalarining bozor iqtisodiyatini amalga oshirishda qatnashishi va moddiy jihatdan kafolatlanishiga yordam beruvchi omillardan biri hisoblanadi[32].

Sinfdan tashqari mashg'ulotlar shakllarini tashkil etish, jumladan, to'garaklar, ko'rik, musobaqa; munozarali bahs; uchrashuv, har xil turdagi o'yin; ko'rgazmali chiqish; sayohat va shu kabilardan foydalanish ta'limni samarali amalga oshirishning muhim shakllaridan biri hisoblana. Sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning fanlardan o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlaydi, dunyoqarashini shakllantiradi va bu taasurotlar

ularning ijodiy qobiliyatini o'stiradi va badiiy estetik didini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'z vaqtida rejali, tartibli o'tkazilgan mashg'ulotlar o'quvchining har bir tadbirga bo'lgan qiziqish va havasini yanada oshiradi.

O'quvchilarning u yoki bu turdagi amaliy faoliyatga qiziqishlarini aniqlash va rivojlantirishning dastlabki pag'onasida o'qituvchi individual ish olib boradi, suhatlashadi, adabiyotlarni tavsiya etadi, o'quvchini to'lqinlantirgan ishni muhokama qildi, qiziqarli fan va texnika kechalarni, fan va texnika tarixidagi atoqli kunlarga bag'ishlangan kechalarni tayyorlash va hokazolar bo'yicha individual topshiriqlar beradi. Shundan keyin, o'qituvchi ana shu o'quvchilarni to'garakka birlashtiradi. Bunda ular jamoa topshiriqlarini ham bajara oladi.

To'garak, fan- texnika va ishlab chiqarishning muayyan tarmog'idagi amaliy ishga intiladigan yosh texniklar, tabiatshunoslar va boshqa ilmiy-texnik havoskorlik ishqibozlari bilan ishlashining asosiy shaklidir.

U yoki bu birlashma tashkilotchilarning hamkorlikdagi faoliyati maqsadini aniqlash bolalarga ta'lim berish metodlarini izchil bilib olishda, har bir qadamda pedagogik ta'sir ko'rsatishga qo'yiladigan asosiy talablarni belgilashda, to'garaklarda o'quvchilar jamoa mehnatining ma'lum shakllaridan samaraliroqdir.

Shuningdek, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish, ta'lim- tarbiya tizimining asosiy bo'g'ini dars bilan bir qatorda, o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari faoliyatini tashkil etish hamda oila muhiti va jamoatchilik o'rtasida olib boriladigan ma'daniy-ma'rifiy tadbirlarning samaradorligini ta'minlashga ham bog'liq.

Shu nuqtai nazardan, biz sinfdan tashqari ish jarayonida, xalqimizning boy madaniy merosi vositasida, o'quvchilarning madaniyatini shakllantirishning samarali andozasini yaratishda quyidagilarga asosiy negiz sifatida tayandik: ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga yangicha metodologik yondashuv; boshlang'ich ta'lim fanlariga hozirgi zamon talabi; jumladan, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy yangilanish konsepsiyasi; uzluksiz ta'lim tizimini

milliylashtirish, insonparvarlashtirish, ta'lim-tizimi mazmuni, shakl va usullarini yangicha talablar asosida takomillashtirish va amaliy ahamiyatini kuchaytirish.

Ma'naviy qadryatlar asosida uyushtiriladigan sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarning mazmuni, shakl va usullari samaradorligi uning harakterli xususiyatlarini aniqlab, belgilab olish bilan bog'liq.

O'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashi va faoliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning asosiy xususiyati, u o'quvchilarning kundalik hayotining tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lishidir. O'quvchilar o'quv ishlarining davomi sifatida namoyon bo'lishidir. O'quvchilar o'quv ishlarining davomi sifatida sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarda bevosita ishtirok etadi. Turli mazmundagi ma'ruzalar, suhbatlar, savol-javoblarda qatnashadilar, tinglaydilar, o'z ma'naviy saviyalarini boyitib boradi. Ikkinchi xususiyati, u ta'lim jarayonida bilim, malaka va ko'nikmalarini mustahkamlash, qo'shimcha ma'lumotlar bilan boyitish, o'quvchilarni ma'naviy merosga qiziqishlarini o'stirish maqsadida tashkil etiladi.

O'quvchilar ta'lim jarayonida olinadigan bilimlarni takrorlamaydi, aksincha, ularning qiziqishi, xohishi, intilishi, tarbiyaviy ehtiyoji asosida, yangi mazmun, shakl va usullar bilan uyushtiriladi.

Ma'naviy madaniyatini shakllantirishning asosi bo'lgan milliy ong va milliy g'ururni shakllantirishda, tarbiyaviy tadbir uchun material tanlashda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

- o'quvchilarning yoshi, ruhiy holatiga mosligi;
- o'quvchilarning aqliy zakovati, hissiyoti, irodasi, ma'naviy dunyosiga, amaliy faoliyatiga ta'siri;
- o'zligini anglashda o'tmish boy madaniy-ma'naviy meros dinamikasi haqida bilim, malaka va ko'nikmalarin shakllantirish imkoniyatlari;
- ma'naviy, milliy qadryatlarini tiklashdagi munosib o'rni;
- o'quvchilarning shaxsiy, hududiy imkoniyatlari va sharoitiga mosligi;
- ma'naviy madaniyatning barcha qirralarini o'zlarida mujassam etish;

-dars jarayonida o'rganilgan mavzuni mustahkamlash, to'ldirish, tarbiyaviy ta'sirchanligini oshirish, chuqurlashtirishga xizmat qilish;

Bu o'rinda quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tanlash ishlari amalga oshiriladi:

a) dastur, darslikka kirmagan, lekin mustaqil o'rganish uchun tavsiya etilgan manbaalar;

b) dastur materiallariga chuqurlashtirish uchun zarur va xarakterli bo'lgan qo'shimcha ma'rifiy qadryatlari;

c) dastur materiallariga aloqasiz bo'lsa ham, lekin o'quvchilarning umumiy saviyasini o'stirish uchun xizmat qiladigan manbaalar;

Ma'naviy qadryatlar asosida, o'quvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarga rahbarlikni amalga oshirishda mutasaddilarning vazifalari quyidagilardan iboratdir: tarbiyaviy tadbir mavzusini bildirish; o'quvchilarning tarbiyaviy tadbir g'oyasiga munosabatini faollashtirish; tadbirni o'tkazish va unga qo'yilgan tarbiyaviy tadbirlarning vazifasini hal qilinishini ifodolovchi natijalarni yakunlash; o'quvchilarning tadbir vaqtidagi xatti - harakatlarini, o'zaro munosabatlarini baholash; o'quvchilarda milliy ong, milliy g'ururni shakllantirishga erishish.

Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarga rahbarlik qilishning pedagogik tomoni o'quvchilarning yosh va o'ziga xos ruhiyatlarini tahlil qilishni, ma'naviy ong va g'ururni shakllantirish jarayoni uchun muayyan maqsad va vazifalar qo'yishni, tarbiyaviy-tadbirning eng samarali shakllari, usullar hamda vositalarini aniqlashni talab etadi. Ma'lumki, har qanday jamiyat yoki davlatning istiqboli unda yashab ijod qilgan kishilarning umumiy bilim saviyasi hamda fazilatlari bilan bevosita bog'liqdir. Ilmga tashnaligi, tirishqoqlik, tejamkorlik, rostgo'ylik, chidamlilik, sabrlilik, ochiq ko'ngillilik, mutavoziylik kabi fazilatlarning birini o'zida mujassam etgan har qanday insonning biror kasb-hunarga oshno bo'lishi shubhasiz. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, aksariyat allomalarimiz tomonidan ushbu fazilatlarni keng ommada tarbiyalash va biror-

bir aniq kasb-hunarga yo'naltirish borasida ko'plab ilmiy-ijodiy ishlar amalga oshirilgan.

Kasb-hunarga yo'naltirish ishlari jamiyat rivojlangani sari olimlar tomonidan to'g'ri anglab boriladi. Ushbu rivojlanish kasb-hunarga yo'naltirishda yangi bilimlar va ma'lumotlar talab qila boshladi. Xususan, XII asrda yashab ijod qilgan ulug' mutafakkir shoir Yusuf Xos Hojib tomonidan ham bu borada ibratli ishlar olib borilgan. Alloma tomonidan yozilgan "Qutadg'u bilig" asari o'sha davr olim-u ulamolari doirasida juda katta shuhrat topgan.

Kishilik jamiyati rivojlana borgani sari insonlarning kasb-hunarga bo'lgan munosabatlari ham o'zgara boshladi. Bu holat temuriylar davrida yaqqol ko'zga tashlanib turishini o'sha davrdan qolgan ilmiy-adabiy manbalar, tarixiy yodgorliklar va ashyolar ochiq-oydin ko'rsatadi. Darhaqiqat, bu o'zgarishlarning vujudga kelishida kishilarning ilm-hunarga bo'lgan qiziqishlari va intilishlari alohida o'rin tutadi.

Shubhasiz, ushbu intilishlarni paydo qiluvchi omil sifatida mutafakkirlarning asarlari katta ahamiyatga ega. Jumladan, o'sha davrlarda yashab, kamol topgan mutafakkir shoir Alisher Navoiy ham o'z asarlarida kishilarni ilm va halol kasb bilan shug'ullanishga chaqiradi. Kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini tashkil etishda shaxs tarbiyasi alohida o'rin tutganligi bois, tadqiqotchilar mazkur masala bilan muntazam shug'ullanib keldilar. Barkamol avlodni shakllantirishda uning ma'naviyati muhim ahamiyatga molik. Ma'naviyatli inson deganda, tadqiqotchi M.Pazilova uning mehnatsevarligini ham alohida e'tirof etadi. Inson o'z mehnati orqali xalqiga hurmat qilishi lozimligini uqtiradi. Insonning insonparvarlik fazilati o'zini o'z xalqiga farzandi sifatida his etish, uni deb mehnat qilishi, uning fidoyisi bo'lishi bilan belgilanadi, deya insonning ma'naviyat darajasini ko'rsatib beradi.

Kasb-hunarga yo'naltirish masalalarini hal etishda o'quvchilarga beriladigan iqtisodiy tarbiya ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, maktab o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirishda aqliy tarbiya orqali

o'quvchilarda tabiatan berilgan aqliy sezgilar, ruhiy holatlar, biluvchanlki va faoliyat ekanligini rivojlantirish natijasida insonda mustaqil fikr yuritib, haqiqatan ham, inson kelajagi haqida qayg'urish va uning jamiyatning faol a'zosiga aylanishida oldiga maqsad qo'ya olish hamda ko'zlangan maqsadga yetishi qobiliyatini shakllantirish mumkinligi B.Sobirovning tadqiqot ishida o'z tavsifini topgan.

O'quvchilarda kasbiy fazilatlarni shakllantirishning yana bir usuli D.Himmatilayevaning "O'quv tarbiya jarayonida o'quvchilarning kasbiy madaniyatini milliy qadriyatlar asosida shakllantirish" mavzusidagi tadqiqot ishida ko'rsatib o'tilgan. Unda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarining o'quvchilari kasbiy madaniyatini shakllantirishda milliy qadriyatlardan foydalanishning pedagogik asoslari mavzusidagi tadqiqot ishida o'quvchilar aqliy mehnat faoliyatini tashkil etishda qissalar, hikoyalar, topishmoqlar va buyuk mutafakkirlarning qarashlari muhim ahamiyatga egaligi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Ma'lumki, har qanday kasbni puxta egallash, o'z kasbining mohir ustasi bo'lish uchun ana shu kasbga taalliqli ilmni mukammal o'zlashtirmoq kerak. Kasbga muhabbati bor inson o'z mehnatidan charchamaydi, balki rohatlanadi. Kasbi tufayli atrofdagilarga yordami tegsa, inson o'zini baxtli hisoblaydi.

1- bob bo'yicha qisqacha xulosa

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish va kasbga yo'naltirish ishlari funksional tuzilmasi ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarining, jamiyatda mavjud kasblar doirasining kengayib, chuqurlashib hamda murakkablashib borishi o'z-o'zidan shaxsga ta'lim berish jarayonining umumiy mohiyatini ochib berishga, uni qo'llay bilishga xizmat qiladi.

1. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etishning nazariy asoslari o'rganildi va tahlil qilindi.

2. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish mazmuni va ta'lim jarayonida tutgan o'rni va ahamiyati aniqlandi.

3. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish zaminida o'quvchilarni mustaqil va ijobiy ishlashi, shuningdek, o'quv materialini puxta o'zlashtirishi, o'z fikrini asoslashi va isbotlashi olingan natijalar asosida o'z isbotini topdi.

2 -BOB. SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA O'QUVCHILARNING EKOLOGIK TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING SHAKL VA METODLARI

2.1. Sinf va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda interaktiv o'yinlarni tashkil etish metodikasi

O'quvchilarning hayotida muhim o'ringa ega bo'lgan dars mashg'ulotlaridan bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish, undan oqilona foydalanishda ularga yordam berish zarur. Barcha shakllardagi sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ichki imkoniyati o'quvchilarni ijtimoiy foydali faoliyatga faol jalb qilish, ularning tashabbusi va mustaqilligini rag'batlantirish, individual qiziqishlari va qobiliyatlarini rivojlantirishdan iboratdir. O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlariga pedagogik rahbarlikning xususiyati ularga faqat dars mashg'ulotlarida emas, balki ijtimoiy tashkilotlar sinfdan va maktabdan tashqari har xil tadbirlar, o'quvchilarni texnik ijodkorlik va qishloq xo'jalik tajribachiligiga bevosita jalb etish orqali ham tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishini amalga oshirishdir.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil qilishda kasbga yo'naltirish ishlari texnologiyasining funksional tuzilmasi ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarining, jamiyatda mavjud kasblar doirasining kengayib, chuqurlashib hamda murakkablashib borishi o'z-o'zidan shaxsga talim berish, dunyoqarishini shakllantirish, kasb tanlashga yo'llash hamda ishlab chiqarish jarayonidagi faol ishtirokining kafolati bo'lgan kasbiy malakalarini shakllantirish jarayoniga nisbatan yangicha samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam bo'luvchi ehtiyojini yuzaga keltiradi. Ma'lumki, ta'lim tizimi jamiyatda shakllangan muayyan ehtiyoj asosidagi ijtimoiy buyurtmani bajarishga yo'naltiradi. Ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasida barkamol avlod shaxsini shakllantirish, uni kelajak hayotda o'z o'rnini topishi va raqobatbardosh kasb egasi sifatida tarbiyalash talabi ijtimoiy buyurtma sifatida

yuzaga kelmoqda. Davr talabi ta'lim oluvchini ta'lim jarayoninig sust tinglovchisi bo'lishdan faol ishtirokchisiga aylantirishni taqozo etmoqda.

O'quvchining ta'lim jarayonidagi yetakchilik roli quyidagi pedagogik vazifalarni hal etish imkonini beradi:

-o'quvchida bo'lajak kasbi to'g'risidagi bilimlarni va ma'lumotlarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyojini qaror toptirish;

-kasb tanlashga nisbatan ongli yondashuvni shakllantirish;

-mustaqil faoliyat yuritish ko'nikmalarini shakllantirish;

-o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish, nazariy va amaliy bilimlar mohiyatini tahlil etish, ular borasida xulosalar chiqarish umumlashtirish hamda ularni o'z amaliy faoliyatiga tadbiiq etish ko'nikmalarini yuzaga keltirish va takomillashtirish;

-o'z-o'zini nazorat qilish, qiyosiy baholash, tahlil qilish sifatlarini shakllantirish;

-tashqi muhit ta'sirisiz o'zi tanlagan kasbga qiziqishinishakllantirish;

O'quvchilarni kasb tanlashga yo'llashda ta'lim shakli, metod va vositalarning ahamiyati katta. Zero, ular o'quvchining imkoniyatlarini yuzaga chiqarish bilim, ko'nikma va malakalarini bo'lajak faoliyat sohasi talablari asosida shakllantirish uchun shart-sharoit yaratib beradi. O'z navbatida o'quvchilarning yosh, psixologik, fiziologik xususiyatlari, bilim darajasi, dunyoqarashining ko'lami hamda ularning faolligi samarali, ilg'or, no'ananaviy ta'lim shakli, metod va vositalarini tanlash, ulardan maqsadga muvofiq darajada foydalanish uchun turtki bo'ladi.

Ta'lim jarayonining maqsadi o'quv rejasi, dastur, shuningdek, darslik qo'llanmalarda belgilab berilgan muayyan mavzu hamda mashg'ulot turning o'ziga xos jihatlari, mavjud pedagogik shart-sharoitlar o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlari, ularning hayotiy ehtiyoji va qiziqishlari, o'qituvchining bilim va malaka darajasi, dunyoqarashi, ijodkorligi vaziyatni baholash hamda unga muvofiq tezkor harakat qila olish layoqati va hokazo omillarni inobatga olish asosida belgilanadi.

Ta'lim jarayonining mazmuni ta'limning umumiy maqsadini amalga oshirish, xususiyl maqsadlarga bosqichma-bosqich erishish imkoniyatini yaratadi. Ta'lim mazmuni ta'limiy, me'yoriyl hujjatlar talablari, o'quv manbaalarining mazmuni, ularda ilgari surilgan g'oyalari asosida ishlab chiqildi. Ta'lim jarayonining mazmuni shaxsga ta'lim berish, uni tarbiyalash va rivojlantirish kabi vazifalarni ijobiy hal etishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonining mazmuni asosida ta'limning shakl va metodlari belgilanadi. Ta'lim muassasalari oldida turgan vazifalarning hal etilishi mashg'ulot mazmuni, ta'lim shakli, metodlari hamda vositalarining samaradorligiga bog'liq bo'ladi. Ta'lim shakli, metodlari va vositalari o'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash, ularda chuqur bilim dunyoqarashni hosil qilish ishiga xizmat qiladi.

Ta'lim shakli o'qituvchi va o'quvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq ma'lum tartibda tashkil etiladigan faoliyatlarining tashqi ifodasidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning tashkil qilinadigan darsdan tashqari mashg'ulotlarda qatnashish davri uning umumiy o'rta ta'lim muassasasidagi butun ta'lim davrini qamrab olgan bo'lib, bitiruv malakaviyl ishi davomida ishlab chiqilgan sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish ta'lim jarayoni bosqichlarig mutanosib ravishda amalga oshirildi.

Jumladan, sinfdan tashqari mashg'ulotlar shakllaridan biri hisoblangan sayohatlarni tashkil qilishda biz ularning dars, shuningdek, amaliyl mashg'ulotlardan tubdan farq qiluvchi quyidagi jihatlarga e'tibor qaratdik:

a) o'tkaziladigan sayohatlarning barchasiga o'qituvchirahbarlik qilsada u sayohat obyektlarining barchasi bilan yaxshi tanish bo'lmasligi mumkin, bunday hollarda sayohat uyushtirayotgan korxonaa, muassasa yoki xo'jalikning masul vakili mashg'ulot olib boradi;

b) sayohat muddati turlicha bo'lib, ularni tashkil qilishda mintaqaviyl, mavsumiyl va sayohat uyushtiriladigan obekt xususiyatlaridan kelib chiqiladi. Jumladan, qishloq xo'jalik korxonasiga hosilni yig'ishtirib olish

davrida, avtokorxonalarga texnik qarovlarni o'tkazish paytida sayohat uyushtirilishi eng yuqori unumdorlikka erishish imkonini beradi;

v) o'qituvchi yoki sayohat uyushtirilgan obekt vakili bo'lgan ekskursavodning rahbarlik usuli va o'quvchilarning faoliyati turlicha bo'lishi mumkin.

Ta'limning noan'anaviy shakli sifatida tashkil etiladigan bahs-munozara, davra stoli, matbuot konferensiyasi muayyan fanning muhim mavzulari yuzasidan tashkil etilib o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z fikrini ilgari surish, uni asoslash hamda himoya qilish qobiliyatini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Bu kabi darsning tashkil etilishida maqsadning aniqligi, shuningdek, o'qituvchilarning faol ishtiroki muhim ahamiyatga ega.

Ko'rgazma va mo'jizalar maydoni shaklida o'tkazilayotgan darslar bellashuv xususiyatiga ega bo'lib, oquvchilarni faollikka undaydi. Kasb tanlashga yo'llashda mashg'ulotlarning muvaffaqiyati uning shakligagina emas, balki qo'llanilayotgan metodlar samaradorligiga ham bog'liqdir. Ta'lim metodlari o'qitishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish usullarini hamda o'quv materialini nazariy - amaliy yo'naltirish yo'llarini anglatadi.

O'qiyish metodlari mashg'ulotlar jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib boorish kerakligini hamda shu jarayonda o'quvchilar qanday ish harakatlarini bajarishlarini kerakligini belgilab beradi.

Shu o'rinda hozirgi kunda ta'lim jarayoniga innavatsion texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llashga qiziqish tobora keng tus olmoqda. Bunday metodlarni nafaqat dars jarayonida, balki darsdan tashqari mashg'ulotlarda qo'llash ta'lim samaradorligi va ta'sichanligini oshiradi, o'quvchilarning o'qish motivini o'stiradi. Sinf dan tashqari mashg'ulotlarda innavatsion metodlardan foydalanib darslarni tashkil etish uchun avvalo darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi zarur.

Dars loyihasini tuzishda o'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmani egallash jarayonidagi ishlari doirasini aniq belgilab olishi lozim. Metod tanlashda ko'proq interaktiv metodlarga e'tibor qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. (Interaktiv so'zi inglizcha-inreatsion yani, inter-aro, o'zaro, ast-harakat ma'nosini anglatadi). Interaktiv usullar- bu o'zaro harakat yani hamkorlik asosida o'qitish demakdir. Interaktiv usullarning 4 asosiy turi mavjud. Bular:

- kognitiv usullar;
- o'yinlar, eksperimental faoliyat;
- ishbilarmonlik o'yinlari, modellashtirish;
- amaliyot orqali o'qitish, bevosita faoliyat.

Interaktiv mashg'ulotning asosiy shakllari: katta doira, charxpalak, akvaruim, kichik guruhlarda ishlash va h.k.

Interaktiv mashg'ulotning asosiy usullari: aqliy hujum, ishchanlik o'yini, roli o'yin, munozara, taqidiy fikrlash, boomerang, zig-zag yoki arra, zanjir, sinkveyin, pinbort, muzyorar va h.k.

Shuni ta'kidlash zarurki , interaktiv mashg'ulotlarda shakl va usullar birgalikda mavjud bo'lib, ulani shartli ravishdagina ajratish mumkin. Interaktiv mashg'ulotlar aniq rejalashtirilgan holda dars madsadini belgilab, dars loyihasi va algoritmini ishlab chiqilgandan keyingina amalga oshiradi. Interaktiv mashg'ulotning barchasida ham o'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'rtasidagi hamkorlik, o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol harakati ko'zda tutiladi. Masalan , biror bir mavzuni o'rgatishda uni modellashtirish qismida o'qituvchi o'quvchilarga modelni namoyish qilish oldidan aqliy hujum metodidan foydalanish mumkin. Ya'ni o'quvchilar qo'yilgan muammoni qanday tushunishlari va ko'nikmani qanday egallashlari mumkinliklari ulardan so'ralib, ularning fikrlari umumlashtriladi. Bunda o'quvchialr fikri mutlaqo tanqid qilinmaydi. Bunda amaliy boshqaruv qismida o'qituvchi „Hamkoriga o'rgat'' metodidan foydalanishi mumkin. Bu metod darsni optimal tashkil etishga imkonyat yaratib, o'quvchilarning o'z faoliyatini

tanqidiy nazorat qilish va xatolarni bartaraf etishga o'rgatadi. Uni qo'llash quyidagicha:

Sinf birinchi va ikkinchi hamkor qismlarga bo'linadi. Darsni o'tish modelidan foydalanib birinchi hamkor ikkinchisiga, ikkinchi hamkor birinchisiga modeldagi qismlarni o'rgatadi. O'qituvchi o'quvchilarga ta'lim metodlari va vositasida model qismlarini avval tushuntiradi, keyin ko'rsatadi. O'quvchilar o'qituvchi aytgan va ko'rsatganini takrorlaydi bajaradi. O'qituvchi sinfni nazorat qilish uchun o'ziga ixtiyoriy 2 nafar hamkorni tanlaydi. O'qituvchi o'z hamkoriga modelni bosqichma-bosqich bajartirib ko'radi. Tushunmaganini tushunib o'rganishlariga yordam beradi.

Boshlang'ich sinfda ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziqtiradi, o'quvchilarning darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi. Interaktiv metodlar o'qish motivini rivojlantirishga kata yordam beradi. Quyida shunday interaktiv metodlardan namunalar keltiramiz:

Kichik guruhlarda ishlash metodi. Bularga „Fikriy hujum” , “Dumaloq stol” , „Uch bosqichli intervyu” va boshqalar. Bu metodlar bo'yicha ishlash uchun bir necha kishidan iborat guruhlar tuzib, ishonch vaziyatini vijudga keltirish, oshkora muhokama uchun halal beradigan psixologik keskinlikni bartaraf etish zarur. Ushbu guruh metodlari fikrlash doirasini kengaytirib, mavjud cheklovni nazardan qochirib turish, fikrlash faoliyati hatakatchanligini rivojlantirish, o'quv faoliyatini jadallashtirishga qaratilgan. Maqsadi:

- o'quvchilarni ko'proq jalb etish va ularning bir-biridan o'rganishiga imkon berish;
- o'quvchilarga o'z g'oyalari va fikrlari bilan ko'proq o'rtoqlashish uchun imkon beradi.

Fikriy hujum metodi. Metodning asosiy qoidalari:

- g'oyalarni rivojlantirish;

- eng ko'p sonda takliflar olish;
- har tomonlama dalil isbotlar keltirmasdan turib qisqa fikrlarni bayon qilish;
- sinf o'quvchilarini g'oya beradigan o'quvchilarga va ularni ishlab chiqadigan o'quvchilarga bo'lish.

Bu metod o'quvchini o'z nuqtai - nazarini isbotlash, himoya qilish, har qanday vaziyatda eng ma'qul yechimni topish muloqot olib boorish, himoya qilinayotgan fikrning to'g'riligiga hammani ishontirishga o'rgatadi.

O'qituvchi topshiriqni tahlil qilishda har bir o'quvchi qatnashadigan bo'lishini kuzatib boradi, bunda javoblarning birortasi ham izohlab o'tilmaydi va o'rinzis deb ham rad etilmaydi. Guruhda variantlar qolmaganidan keyingina muhakamaga kirishish mumkin.

Metodning maqsadi- guruhdan qisqa vaqt ichida ko'p miqdorda variantlarni olish, o'quvchilar nimalarni bilishini aniqlash. Mashg'ulot davomida muammoni hal eta oladigan g'oyalar taklif etilishi, umumiy tajriba yuzasidan fikr almashish uchun zamin yaratilishi va o'quvchilar istagini bildirishi mumkin. Bu jarayon mohiyati shundan iboratki guruhga mavzu, savol yoki tugallanmagan taklif beriladi, guruh a'zolari bir necha daqiqa davomida shu mavzu yuzasidan gaplashib , miyasiga nima kelsa, shularning hammasini aytadi va tinglaydi, bo'r bilan taxtaga yoki dafratga yozib boorish tavsiya etiladi. Gaplarning hammasi ular qanchalik noaniq, bemani yoki bahsli bo'lmasin, yozib qo'yiladi. Hamma o'z fikrini muhakama qilmasdan turib bayon qiladi, chunki maqsad ko'p miqdorda va xilma-xil takliflar olishdir. Bu paytda tanqid bo'lmaydi va hech qanday baholar berilmaydi. Qatnashchilarda takliflarni tahlil qilish, norozilik bildirish va taklif etilgan hamma fikrlarni muhakama qilib chiqishi uchun kengroq imkon bo'ladi. Agar faollik sust bo'lsa, o'qituvchi o'z fikrlarini yozib olishni taklif etishi mumkin, lekin bundan oldin u biroz jim turishi kerak. Metodning qiymati shuki , sinf o'quvchilarini birlashtirib yaktil qiladi har bir qatnashchiga uning taklifi yozib olishga arzugulik ekanligini sezish

uchun imkon beriladi . Bu narsa muammoni yechishni musaboqaga aylantirmasdan birgalikda bajariladigan ishga aylantirishga imkon tug'diradiki, bunda guruhning boshqa bir a'zosi emas, muammoning o'zi asosiy raqib bo'lib qoladi. Shunisi muhimki guruhning qiladigan hatti - harakatlarini o'qituvchi fikriy hujumning eng boshida tushuntirib berishi kerak.

„ Fikri hujum” metodini tadbqiq etish uchun tavsiyalar:

- u mavzuga mos keladigan bo'lishi uchun uni o'tkazishga yaxshi tayyorlanish;

- guruh oldida muhokama yuritish uchun mavzuni aniq ta'riflab bering;

- „ Fikri hujum” odatda og'zaki shaklda bo'lib o'tadi o'qituvchi savol beradi, o'quvchilar esa munozaraga tushmasdan o'z fikrini galma-gal bayon qilishadi, bunda hamma o'z fikrini aytib bo'lishi kerak;

- g'oyalarning hammasini barchaga namoyish qilib ko'rsatib qo'yilmaguncha ularni muhokama qilmaslik nihoyatda muhim;

- jarayonining tartibi va maqsadini o'quvchiga tushuntirib qo'yish lozim;

- g'oyalar ro'yxati kimdagi uzunroq bo'lsa o'sha yaxshi hisoblanadi.

2.2. Boshlang'ich sinf tabiatshunoslik darslarida individual va to'garak ishlarini tashkil etish metodikasi

O'rta umumta'lim maktab o'quvchilari ta'lim-tarbiya sifatini yaxshilash uchun o'qituvchi va tarbiyachilar sinfdan va maktabdan tashqari ishlar imkoniyatidan keng ravishda foydalanadi.

Sinfdan tashqari ishlarga turli anjumanlar, kechalar, o'tkir zehnlilar musabaqasi, ekskursiyalar o'tkazish, kinoteatrlarga borish, zavod va fabrikalarga ekskursiya tashkil etish, devoriy gazetalar chiqarish va boshqalar kiradi.

Sinfdan tashqari ishlar ikki turga bo'linadi: ta'limiy va tarbiyaviy. Sinfdan tashqari ta'lim ishlariga maktabda ma'lum fan yuzasidan tashkil etiladigan ishlar: to'garaklar, olimpiyadalar va kechalar kiradi. Biz ushbu malakaviy ishimiz mavzusi muammosi yuzasidan sinfdan tashqari tashkil etiladigan ishlarga ko'proq to'xtalamiz.

Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarning asosiy maqsadi va vazifasi o'quvchilarning axloqiy, mehnat, estetik tarbiyasini yaxshilashdir. Sinfdan tashqari ishlar o'quvchi qobiliyatini rivojlantiradi, o'qishga bo'lgan havasini oshiradi va ular shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun imkoniyat tug'diradi.

Sinfdan tashqari ishlarning asosiy xususiyati shundan iboratki, ular maktab bilan hayot aloqasini mustahkamlaydi. Sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish san'atkorlar, ishchilar, olimlar, dehqonlar hayoti bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. O'quvchilar turli sohada ishlayotgan kishilar bilan tanishib, ular kabi vatanga, xalqqa xizmat qilish istagi paydo bo'ladi.

Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar ixtiyoriy harakterga ega. Bolalar bunday ishlarga o'z xohishlari bilan ishtirok etadilar. Bir kishi bir necha tadbirlarda ham qatnashishi mumkin. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish tog'ri emas. Ular o'z xohishlari va qobiliyatlari asosida chora tadbirda ishtirok etishlari mumkin.

Tabiatshunoslik bo'yicha sinfdan tashqari ishlarning ahamiyati va uning ijtimoiy foydali yo'nalishi. Darslardan tashqari maktabda bolalar bilan darsdan tashqari vaqtlarda har xil mashg'ulotlar: ekskursiyalar to'garak ishlari, ertaliklar, sinfdan tashqari o'qishlar, qiziqishlar bo'yicha klublar va boshqa ishlar o'tkaziladi. Bu ishlar o'quvchilarning o'qituvchi rahbarligida ularning bilishga qiziqishlarini uyg'otish va shuningdek, maktab dasturini kengaytirish hamda to'ldirish maqsadida amalga oshiriladigan chetdagi ko'pchilik faoliyat shakli bo'lgan sinfdan tashqari ishlar nomini oladi.

Tabiatshunoslik bo'yicha sinfdan tashqari ishlar darslarda olingan bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va aniqlashtirish, tabiatni o'rganishga qiziqish

uyg'otish, o'quvchilar faolligi va mustaqilligini rivojlantirish, bu vaqtni tashkillashtirish imkoniyatini beradi. Sinfдан tashqari tabiatshunoslik ishlari tarbiyaviy ahamiyatga ham ega, chunki o'quvchilarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi. Ular moddiy dunyoga qarashni va mehnat madaniyatini shakllantiradi, bilishga qiziqishni va mustaqil kuzatish ko'nikmalarini rivojlantiradi, jamoatchilik hissini va tabiatga muhabbatni tarbiyalaydi. Tabiatshunoslik bo'yicha yo'lga qo'yilgan sinfdan tashqari ishlar o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir.

Uzoq muddatli tajribalar qo'yish, gerbariy va kolleksiya uchun material yig'ish, model, maket va boshqa ko'rgazmali qurollar tayyorlash, jonli tabiat burchagi va o'quv-tajriba maydonchasidagi ishlar kabi sinfdan tashqari, ishlarning shakllari tabiatni o'rganishni hayot bilan bog'lash va o'quvchilarni mehnatga tayyorgarlik uchun ahamiyatli bo'lgan amaliy uquv va ko'nikmalar bilan qurollantirish imkoniyatini beradi.

Bolalarning kuzatishlari va o'qituvchining tushuntirishlari bilan olib boriladigan qishloq xo'jaligi bo'yicha amaliy ishlari tabiatni boshqarish, uni inson manfaati uchun o'zgartirish to'g'risidagi ta'limot asoslarini tushunib olishlariga yordam beradi. Bolalarning ijtimoiy-foydali faoliyatlari ularni mehnatga o'rgatadi va vatanparvarlik tarbiyasiga ko'maklashadi. Sinfдан tashqari mashg'ulotlarning barcha turlari bir-biriga bog'liq bo'lishi, biri ikkinchisini to'ldirishi kerak. O'simlik va hayvonlar bilan ishlashga darslarda vujudga kelgan qiziqish sinfdan tashqari mashg'ulotlarda rivojlanishi mumkin, ayniqsa tabiatshunoslik bilan qiziqqan o'quvchilar esa yosh tabiatshunoslar to'garagiga birlashtirilishi mumkin. O'quvchilarda tabiiy ob'ektlarni kolleksiya qilishga moyillikni, hayvonlarga muhabbatni payqagan o'qituvchi ularning qiziqishlariga qarab mashg'ulotlar topishi, tabiat to'g'risidagi fanni chuqurroq o'rganish istagini rivojlantirish zarur.

Sinfдан tashqari ishlarning mazmuni. Tabiatshunoslik bo'yicha sinfdan tashqari ishlarga tabiatni o'rganish va muhofaza qilish, o'simliklarni o'stirish, hayvonlarni parvarish qilish bilan bog'liq bo'lgan xilma-xil mashg'ulotlar

kiradi. Bumashg'ulotlar darslarni takrorlamasligi va faqat darslarda olingan bilimlarga asoslanishi kerak. Bolalar e'tiborini tabiat, shuningdek maktab jonli burchagi va o'quv-tajriba maydonchasidagi kuzatishlarga qaratmoq; ko'cha va maktabni ko'kalamzorlashtirish bo'yicha, qushlarni muhofaza qilish va qishloq xo'jaligi zararkunandalariga qarshi kurash bo'yicha ijtimoiy-foydali mehnatni tashkil qilmoq lozim. Tabiatdagi amaliy ishlar kuzatishlar va tegishli kitoblar o'qish bilan birga olib borilishi kerak.

Sinfdan tashqari ishning jadal borishi uchun uni tashkil etish shakllarini puxta o'ylab chiqish zarur. Sinfdan tashqari ishlarni uch guruhga bo'lish mumkin.

Birinchi guruhga ko'plab o'quvchilarni qamrab oluvchi ommaviy ishlar, tadbirlar, ikkinchi guruhga - guruh doirasida olib boriladigan to'garak ishlari va uchinchi guruhga tabiatni o'rganishga qiziqqan yakka tartibdagi o'quvchilar bilan olib boriladigan ishlar kiradi.

Ommaviy mashg'ulotlar kinofilmlarni namoyish qilishni, tabiatga ekskursiya va poxodlar o'tkazishni, ertaliklar, o'quvchilar ishlarining ko'rgazmasini tashkil qilishni, shuningdek kompaniyalar (hosil kuni, bog' haftaligini, daraxtlar o'tkazish haftaligi, qushlar kuni va boshqalar) o'tkazishni nazarda tutadi.

Guruh mashg'ulotlarga yosh geografiyachilar, yosh tabiatshunoslar, klub ishlari kiradi. Yakka tartibdagi mashg'ulotlarga devoriy gazetalar, albomlar chiqarishni; jonli tabiat burchagi va maktab oldi o'quv-tajriba uchastkasidagi, tabiatdagi ishlarni; darsdan tashqari o'qish va axborot burchagi uchun tabiatshunoslik mazmunidagi materiallar tanlashning tabiat to'g'risidagi "Yosh tabiatshunos" jurnallariga, bolalar ilmiy-ommabop kitoblariga e'tibor berishni o'z ichiga oladi.

Sinfdan tashqari ishlarning barcha turlari bir-birlarini to'ldirishi va takomillashtirishi lozim. Individual topshiriq yoki o'qituvchining tavsiyasini bajarishda muayyan qiziqish uyg'onishi mumkin. Bir necha o'quvchilardagi o'xshash qiziqishlarni aniqlab, o'qituvchi ularni to'garak yoki klubga birlashtiradi. Bunday birlashmalar ommaviy sinfdan tashqari tadbirlarning

tashkiliy markazi bo'lib qolishi mumkin, ularni muvaffaqiyatli o'tishi uchun turli tayyorgarlik ishlari va ko'p sonli ishtirokchilar kerak.

Sinfdan tashqari ishlar tashkiliy shakli, mazmuni, o'tkazish metodlari jihatidan xilma-xil bo'lishi kerak. Uning mazmuni qandaydir doimiy bo'lmaydi. U o'quvchilar tarkibi, yoshi, qiziqishi va ehtiyojiga, maktabning tabiiy o'rami, yil fasli, xona va jihozlarga bog'liq. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari foydalanishi mumkin bo'lgan ishlarning taxminiy ro'yxati quyidagicha:

- tabiatda kuzatishlar, tabiiy hodisalarning sabablarini aniqlash;
- o'lkashunoslik muzeyiga (tabiat muzeyiga), qazilma boyliklar olinadigan joylarga, dala va fermalarga to'plangan materiallarni rasmiylashtirish bilan ekskursiyalar;
- tabiiy material to'plash va rasmiylashtirish, kolleksiya, gerbariy, maket, model tuzish;
- maktabning atrof tabiat xaritasi va unga yondoshgan joyning planini tuzish;
- ilmiy-ommabop tabiatshunoslik adabiyotni, "G'uncha", "Yosh tabiatshunos" jurnallari hamda "Turkiston" gazetasidagi maqolalarni jamoa bo'lib o'qish;
- jonli tabiat burchagi tashkil qilish, o'simlik va hayvonlarni kuzatish va ular ustida tajribalar o'tkazish, shuningdek maktab oldi maydonchasida tajriba va kuzatishlar olib borish;
- tabiatshunoslik mazmunidagi kinofilm, diafilm, diapozitivlarni ko'rish;
- xalq xo'jaligi yutuqlari ko'rgazmalari bilan tanishish;
- ommaviy tadbirlarda (bayram, ertalik va h. k.) qatnashish;
- zoopark hayvonlari bilan tanishish;
- tabiatni muhofaza qilish, odam hayotida o'simlik va hayvonlarning foydasi va ahamiyati to'g'risida suhbatlar;
- tabiatshunoslik mazmunidagi bolalar ilmiy-ommabop adabiyotiga obzor;
- tabiat muhofazasiga qaratilgan ijtimoiy-foydali ishlar, ko'kalamzorlarni muhofaza qilish, daraxt va butalar o'tkazish hamda ularni parvarish qilish,

begona va madaniy o'simliklarning urug' va mevalarini yig'ish, begona o'tlar, dala, poliz, bog', o'rmon zararkunandalarga qarshi kurash, foydali hayvonlarni muhofaza qilish;

- tabiatshunoslik xonasini o'lkashunoslik burchagini, ko'rgazmalarni, tabiat burchagini jihozlash;

- tabiiy materialdan oddiy ko'rgazmali qurollar tayyorlash, o'quvchilar ishlarining ko'rgazmasini tashkil qilish;

- devoriy gazeta va albomlar uchun material yig'ish;

- devoriy gazeta, "Buni bilish qiziqarli", "Eng, eng...", "Tabiat haqida o'qi", "Tabiatni kuzatishlarimiz" va shu kabi axborot varaqalarini chiqarish;

- yangiliklar burchagi hamda sinfdan tashqari o'qish mavzulari bo'yicha qo'shimcha o'qish uchun adabiyot yig'ish.

Sinfdan tashqari tabiatshunoslik ishlarining metod va uslublarini o'qituvchi oldindan rejalashtiradi, o'quvchilar faoliyatining xilma-xil turlariga jalb qiladi. Sinfdan tashqari ishlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan har bir mashg'ulot uchun materialni to'g'ri tanlanishiga, uni o'tkazishning tuzilish rejasi va metodikasiga, shuningdek mo'ljallangan tadbirlarda o'quvchilarning faol qatnashishlariga bog'liqdir.

Yakka tartibdagi ishlar. Tabiatni bilish va moyillik yoki hech bo'lmaganda qiziqishga ega bo'lgan o'quvchilar bilan tabiatshunoslik bo'yicha individual ishlar olib boriladi. Bolalarda tabiatga qiziqish vujudga kelishida o'qituvchining shaxsi, uning tabiatga muhabbati va unga ehtiyotlik munosabati, o'quvchilarni ergashtira va qiziqтира olish uquvi katta rol o'ynaydi. Uning 1-sinfda kuzatishlarni qanday tashkil qilishiga, bu ishning zarurligi va muhimligini qanchalik asoslashiga, tabiatshunoslikni o'qitishni qanday yo'lga qo'yishiga o'quvchilarning bilim sifatigina emas, balki darsdan tashqari vaqtlarda tabiatshunoslik ishlari bilan ishlashga istaklari ham bog'liqdir.

Individual topshiriqlarni bajarish tadqiqiy ish ko'nikmalarini shakllantiradi, bolalarning bo'sh vaqtlarini foydali va qiziqarli ishlar bilan to'ldiradi. Individual topshiriqlarning mazmuni o'quvchilarning qiziqishlari bilan belgilanadi.

O'quvchini nimaiki qiziqtirmasin xona o'simliklarini parvarish qilishmi, hayvon va o'simliklarni tasvirlagan marka yoki otkritkalarini to'plashmi, gerbariy tuzishmi, tabiatda tajribalar qo'yish va kuzatishlar o'tkazishni - u o'qituvchi tomonidan ma'qullanishi va quvvatlanishi lozim. Individual topshiriqlarning mavzulari o'quvchilarning qiziqishlariga qarab tanlanadi, ammo topshiriqlarning mazmuni ularning bajarilishini tashkil qilishy va metodikasi o'qituvchi tomonidan sinchiklab o'ylangan bo'lishi kerak (o'rganish ob'ekti, kuzatish yoki ish joyi belgilanadi, plan tuziladi). Ishning oxirga yetkazilishi va unga qiziqishni yo'qolmasligi uchun individual topshiriqlarni bajarilishida o'qituvchi o'quvchilarga muntazam yordam ko'rsatib borishi zarur.

Gerbariy yoki kolleksiyalar tuzish kabi shunday topshiriqlarning bajarilishi faqat o'qituvchi o'quvchilarni oldindan o'simlik, hasharot va boshqa tabiat ob'ektlarini yig'ish, o'simliklarni kuzatish, to'plangan materiallarni montaj qilish va shu kabilarning qoidalariga o'rgatgandagina muvaffaqiyatli bo'ladi. Shu maqsadda tabiatga o'quv ekskursiyasi va mehnat ta'limi darslaridan foydalaniladi. Tabiiy material to'plash qoidalari haqida hikoya qila borib, o'quvchilarga tabiatni muhofaza qilish zarurligini eslatish kerak.

Individual topshiriqlarning bajarilishini tekshirib borish kerak, ish oxirida esa uning natijalarini o'quvchilarga bayon qilish zarur. Doim esda tutish kerakki, individual ishlarning amaliy ahamiyati faqat o'quvchilar uni amalga oshirish zarurligini tushunganlaridagina ta'minlanadi. Shunga ko'ra qilingan ish to'g'risida vaqt-vaqti bilan (tabiatshunoslik darslarida yoki sinfdan tashqari mashg'ulotlarda) hisobot tinglab borish foydalidir. Bunda har bir individual ishning natijalari barcha o'quvchilarning boyligi bo'lib qoladi. Bunday hisobotlar sinfdan tashqari ishlarga qiziqishni rag'batlantiradi, tabiat to'g'risidagi o'quvchilar bilimini to'ldiradi va kengaytiradi, ularni sinfdan tashqari ishlarning barcha shakllarida faol qatnashishlariga olib keladi.

2.3.Turli xil tarbiyaviy tadbirlarda o'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish metodikasi

Mamlakatimiz kelajagi bo'lgan yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda ta'lim-tarbiyaning uzluksizligini ta'minlash va uni tizim shaklida tashkil etish asosiy masalalardan biridir. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda tashkil etiladigan darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlarga e'tiborni kuchaytirish bilan ham ta'lim-tarbiya jarayonining uzviyligiga erishiladi. Darsdan va sinfdan tashqari ta'lim-tarbiyaviy ishlarda o'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish vazifasi faqat bolalarni band qilish emas, balki ancha murakkab, ya'ni ularning darslarda olgan bilimlarini mustahkamlash, milliy qadriyatlarimizga nisbatan qiziqishini uyg'otish, qolaversa, ularning hayotini zavq va shavqqa to'ldirishdan iboratdir. Xuddi dars jarayonida bo'lgani kabi tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda ham sinf o'qituvchisining vazifasi mas'uliyatli va ahamiyatlidir. Bu mas'uliyat ulardan doimiy ravishda o'z ustida ishlash, ijodiy mehnatni talab qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish faoliyatini tashkil qilishga yo'naltirilgan sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning asosiy xususiyati - o'quvchini ijtimoiy hayotga tayyorlashdan iboratdir. O'quvchi kundalik ishlarining davomi sifatida sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda bevosita turli mazmundagi suhbatlar, savol-javoblarda qatnashadi, kechalarni tashkil qilishda ishtirok etadi, rollarni bajaradi, tinglaydi, qolaversa, bular orqali bilimi va ma'naviy dunyosi boyib boradi. Ayniqsa, ular bugungi kunda o'quvchilarning milliy merosimizga nisbatan qiziqishlarini o'stirish maqsadida tashkil qilinadi. Har qanday sinfdan tashqari mashg'ulot oldiga turli tarbiyaviy vazifalar qo'yiladi. Ularning har biri o'ziga xos belgilar, bir-biridan farq qiluvchi shakllar, vositalar, ijodiy mehnatni talab qiladi. Sinfdan tashqari ta'lim-tarbiyaviy ishlar o'qituvchilarning yillik ish rejalarida aniq ko'rsatilgan, maqsad va vazifalari belgilangan bo'lishi lozim.

Boshlang'ich sinflarda tashkil etiladigan ta'lim-tarbiyaviy o'quvchilik davr, ya'ni ularning maktab ostonasiga ilk qadam qo'ygan kunlaridan boshlanadi. Mustaqillik bayrami, 1 - sentabr, Kuz bayrami, Konstitutsiya kuni, Alifbo bayramlari, Yangi yil, Harbiylar kuni, mashhur allomalarning tug'ilgan kunlari,

8 mart, Navro'z bayrami, gullar, mehrjon, hosil bayramlari kabilar. Mana shunday tbevosita o'quvchilarda vatanga e'tiqod tushunchasini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu r uchun xalq og'zaki ijodi, badiiy adabiyot namunalari muhim manba hisoblanadi.

O'quvchilarda ekologik tafakkurni shakllantirish ta'lim-tarbiyaviy tadbirlarni uyushtirishda quyidagi pedagogik talablarga amal qilishi kerak:

- o'quvchining yoshi, ruhiy holatiga mos bo'lishi;
- darsda olgan bilimlarni mustahkamlashga xizmat qilishi;
- aniq maqsad vareja asosida uyushtirilishi;
- tadbirorqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida jamoatchilik, uyushqoqlik, o'zaro yordam kabi axloqiy sifatlar tarkib topishi lozim.

Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Tadbirni rejalashtirish.
2. Tadbir yuzasidan o'quvchilarga tushuncha berish.
3. Tadbirni tashkil qilish jarayonida sinf o'quvchilarining barchasi ishtirok etishini ta'minlash.
4. O'quvchilarning imkoniyatlari darajasidan kelib chiqqan holda ishlarni taqsimlash.
5. Tadbirni amalga oshirish.
6. Tadbir natijalarini tahlil qilish va baholash.

Bosqichlarning har biri o'qituvchi tomonidan oldindan chuqur o'rganilgan bo'lishi lozim. Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish uchun yordam beradigan quyidagi metodik tavsiyalarni bayon etishni lozim topdik:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinfdan tashqari tadbirlariga rahbarlik qilishda, avvalo milliy qadriyatlar, ularning ahamiyatligi, ijtimoiy xarakteriga e'tibor berish kerak (masalan, ertak va maqollar vositasida; tarixiy mavzular yoki milliy bayramlar: "Navro'z", "Mustaqillik kuni", "Bilimlar kuni" va shu kabilar).

2. Yaxshi ishtirok etgan o'quvchilarni sinf va maktab jamoasi oldida rag'batlantirish.

3. Darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchi shaxsidagi axloqiy sifatlarni rivojlantirish yo'llarini izlash.

4. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarga rahbarlik qilishda milliy qadriyatlar ta'sirida ba'zi o'quvchilarda mavjud salbiy xususiyatlarni bartaraf qilib borish.

Mazkur ishlarni amalga oshirishda har bir boshlang'ich sinf o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda, eng avvalo, tashkil qilinadigan tarbiyaviy tadbirlarning mazmunini chuqur o'rganishi, uning natijalariga jiddiy e'tibor berishi va bu bilan o'quvchi shaxsiga ijobiy ta'sir etishga intilmog'i, vatanga e'tiqod, milliy g'urur, vatan ravnaqi uchun xizmat qilish, qolaversa, ona tabiatni asrash kabi sifatlarni yanada rivojlantirish yo'llarini izlamog'i lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanga e'tiqodni shakllantirish jarayonini yanada takomillashtirish, o'quvchilarni milliy qadriyatlar bilan chuqurroq tanishtirish, ularning darsda olgan bilimlarini amalda mustahkamlash maqsadida turli ertaliklar, kechalar, bellashuvlar o'tkazishni maqsadga muvofiq deb bildik. Buning uchun, avvalo, o'zbek xalqining milliy qadriyatlari, bayramu sayillar va urf-odatlar haqida bolalarda tushuncha hosil qilish, vatan haqidagi she'rlarni yod oldirish, o'quvchilarning o'zlari chizgan vatan manzarasi tasvirlangan suratlar namoyishini tashkil qilish, milliy urf-odatlar aks etgan ko'rinishlarni tayyorlash bilan ertaliklarga tayyorgarlik ko'riladi. Milliy bayramlarni boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan birgalikda nishonlash, avvalo o'quvchilarda ona-Vatan, tabiat va jonzotlarga nisbatan mehr-muhabbat, g'urur va iftixor hissini shakllantiradi.

Bu kabi tarbiyaviy ishlar natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z boyligi oshadi, dunyoqarashi kengayadi, asosiysi darsda olgan bilimlari mustahkamlanadi, ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi.

Xuddi shunday ijobiy sifatlarni boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarkib toptirishda ertaliklarning o'z o'rni bor. Ertaliklar bolalar uchun juda qiziqarli, ta'lim-tarbiyaviy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lgan vositalaridan biridir.

Ertaliklarda deyarli barcha sinf o'quvchilari ishtirok etadi. Ertaliklarga tayyogarlik jarayonining o'ziyoq bolalarda qiziqishni uyg'otadi. Bolalar ertalik munosabati bilan milliy qadriyatlarimiz namunalari bo'lmish topishmoq, maqol, tez aytishlarni yod oladilar. Biz kuzatishlar olib borgan maktablarning aksariyat qismida ertaliklarni o'tkazishga kam e'tibor berilishi aniqlandi. Bu sohadagi talab va istaklarni o'rganib chiqib, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan bir-necha bor ertaliklar uyushtirdik.

Bizningcha, ertaliklar quyidagi tartibda o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi:

-ertalikning mavzusini tanlash va mavzu yuzasidan materiallar to'plash;

- ertalikning dasturini tuzish;

-ertalikka mehmonlar taklif etishni rejalashtirish;

-ertalik o'tkaziladigan joyni aniqlash va bezash;

-ertalikni muvaffaqiyatli o'tkazish va qatnashchilarni rag'batlantirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan “Navro'z bayrami”, “Mehrjon bayrami”, “Gullar bayrami”, “Alifbo bayrami”, “Oltin kuz” va boshqa ertaliklarni uyushtirish mumkin.

Bahor - fasllar gulshani, uyg'onish fasli. Butun borliq, ona tabiat barq urib yashnaydi, yangilanadi. Tirik jonzot borki yangi kunning tug'ilishidan bahra oladi, zavqlanadi. Bizning tabarruk xalqimiz ham Navro'z bayramini, ya'ni yangi kunning tug'ilishini aynan bahor faslida nishonlashi bejiz emas.

Navro'z - xalqimizning eng ommaviy va go'zal bayramidir. O'zbek millatining umumxalq bayramlari orasida ushbu bayram o'ziga xos ekologik mazmun va ma'no bilan boyitilgan.

Navro'z - o'zbek xalqining tabiat, yer va uning in'omlariga bo'lgan muhabbatining o'ziga xos mujassamligidir. Shunga ko'ra, o'zida nihoyatda katta tarbiyaviy imkoniyatni mujassamlashtiradi hamda insonlarda mehnatsevarlik, insonparvarlik, o'zaro hurmat, muhabbat, ezgulik, adolat, do'stlik kabi ijobiy fazilatlarni mustahkamlashga imkon yaratadi. Navro'z O'zbekistonda bahor va mehnat bayrami hisoblanib, bahor faslining boshlanishida o'tadi. Chunki, bu

paytda dehqonlar yerga dastlabki urug'ni qadashadi, mevali va manzarali daraxt ko'chatlarini o'tqazishadi. Qisqasi yerni bezashga harakat qilishadi, toki bu ijobiy ishlar insonlarga ezgulik keltirishiga, ularning qalbida ishonch va umid tuyg'ularining shakllanishiga olib keladi. Qadimgi an'analarga ko'ra, Navro'z ayyomi arafasida kishilar ma'lum bir shartlarni bajarishlari lozim bo'lgan. Ya'ni ko'cha va hovlilarni tartibga keltirish, hasharlarda ishtirok etish, ariq va zovurlarni tartibga keltirish, daraxtlarni qurigan shox-shabballardan tozalash va oqlash, ko'chat hamda gullar o'tqazish, hushchaqchaq va shodumon yurish, bir-birlariga yaxshi niyatlar tilash, urushgan kishilar bilan yarashish kabi shartlarni bajarishlari lozim bo'lgan. Ajdodlarimiz asrlar davomida to'plagan xalq an'analari, urf-odatlar va marosimlarida yer, suv, havo, o'simlik va hayvonot dunyosiga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga rioya qilganlar. Bularning barchasi ekologik tarbiyaning ko'rinishlari bo'lib, ekologik an'analarni hisoblanadi. Yoki insonlarni tabiatni muhofaza qilishga, uning tabiiy zaxiralardan oqilona foydalanishga harakat qilishlari, bor kuchlari bilan amaliy faoliyat olib borishlari deb tushunsak bo'ladi.

Ushbu ibratli ishlarga yoshlarni ham jalb etish, ularda ekologik ong vadunyoqarashning shakllanishiga, insoniylik, vatanparvarlik, mehr-oqibatli bo'lish kabi his-tuyg'ularning tarkib topishiga olib keladi. Ayniqsa, biz suvlarni toza saqlash, undan tejamkorlik bilan foydalanish, havoning musaffoligiga erishish, tuproq, o'simlik, hayvonot dunyosini muhofaza qilish kabi tadbirlarni hayotiy ehtiyojimizga aylantirishimiz lozim. Ekologik tarbiyaning asosiy maqsadi har bir insonga tabiatsiz, tabiiy boyliklarsiz yashab bo'lmasligini singdirishdan iboratdir. Inson tabiiy zaxiralarning tuganmas, cheksiz emasligi va qachonlardir tugashini bilishi kerak. Shu bois, ulardan tejamkorlik bilan foydalanish zarur. Bu esa yoshlarda axloqiy me'yorlarga rioya etish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Bugungi kunga kelib, mustaqil ona yurtimizda buyuk xalqimizning asrlar davomida ko'z qorachig'idek asrab-avaylab kelgan ulug' bayrami o'z mavqeyiga ega bo'ldi. Turli to'siqlar va qarama-qarshiliklarga qarshi katta kuch

bilan millatimiz tomonidan asrab kelingan bayramning ozodlik yuzini ko‘rib, o‘z o‘rni va mavqeyi topishi hamda xalqimiz tomonidan umumxalq bayrami sifatida har yili nishonlanishi millatimiz uchun katta quvonchdir. Tabiatning ustuvor qudrati va cheksiz saxovati ramzi bo‘lgan go‘zal “Navro‘z” bayrami tarovatini o‘tib ulg‘ayib kelayotgan yosh avlodga yetkazish, ular ongi-qalbida qadimiy va mo‘tabar an‘analarimizga nisbatan mehru-muhabbat, tabiatga yaqinlik va uni e‘zozlash hislatlarini ular shuuriga singdirish muhimdir. Bular o‘z navbatida barchamizda, hozirgi kunda aholi o‘rtasida iymon-e‘tiqod, axloq-odob, savob va gunohning mohiyatini tushuntirib berish, tug‘ilib o‘sgan o‘z ona zaminini e‘zozlash, vatanparvarlik va insonparvarlik kabi tuyg‘ularni, tejamkorlik, sarishtalik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarini qaror toptiradi. Ayni kunda dunyo bo‘yicha umumbashariy ahamiyat kasb etayotgan, qolaversa, respublikamizni ham chetlab o‘tmagan va katta xavf tug‘dirayotgan ekologik muammolar davrida Navro‘z bayramining mazmun-mohiyati bilan yosh avlodlarnitanishtirishaynimuddaodir.

Zero, inson o‘zining mehr-muhabbati bilan tabiatni muhofaza qilishi, unga yordam bera olishi mumkinligini anglab yetishi lozim. Shundagina ekologik falokatning oldi olinadi, insoniyat bu xavf-xatardan omon qoladi. Ekologik muammolarni hal etish uchun uzluksiz ta‘lim tizimida yoshlarning ekologik madaniyati va dunyoqarashini shakllantirish zarur. Yurtimiz go‘zalligi, ozodaligi, tozaligi va obodonligiga o‘z hissamizni qo‘shish - bizning maqsadimizdir. Shundan kelib chiqib barchamizda ekologik madaniyat va dunyoqarashni tarkib toptirish o‘ta muhim vazifadir. Aslini olganda, bu vazifalar har birimizning yuksak insoniylik va ma‘naviy burchimiz ekanligini anglab yetmog‘imiz, tabiat, uning resurslarini asrab-avaylashga hamda ulardan oqilona foydalanishni hayotiy ko‘nikmamizga aylantirishimiz lozim. Navruz o‘ziga xos betakror bir olam bo‘lib, inson zotini tabiat bilan doimo uyg‘un va hamohang bulib yashashga da‘vat etadigan o‘zaro mehr-oqibat, qadr-qimmat, xayr-u saxovat ramzi va belgisidir. Ayni Navruz faslida barchamiz o‘zimizning tabiat farzandi ekanimizni, xalqimizga xosmilliy qadriyat va an‘analar nechog‘li teran

va sermazmun, madaniyatimiz naqadarboy ekanini butun qalbimiz bilan anglaymiz va beixtiyor yuragimiz g'urur va iftixorga to'ladi.

Axir bolalar o'sib kelayotgan yosh avlod hisoblanadi va mamlakatimiz taqdiri ularga bog'liq. Tabiatga mehr, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kerakligini singdirish har birimizning burchimiz.

2.4. Boshlang'ich sinf tabiatshunoslik darslarida sinfdan tashqari mashg'ulotlarning samaradorligi

Boshlang'ich sinflarda olib boriladigan darsdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarni nafaqat fanga qiziqtirish, balki ularga kasbiy tushunchalarni shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega.

Tabiatshunoslikda darsdan tashqari olingan ma'lumotlar o'quvchilarni estetik ruhda tarbiyalashda ularda o'z vatanini tabiatga va nisbatan vatanpatvarlik hissini uyg'otishga ham yordam beradi. Shuningdek, unda morfologik, fiziologik, geografik tushunchalar o'rgatiladi. Darsdan tashqaridagi ishlarni bacharish mobaynida mustahkamlanadi, qo'shimcha ma'lumot olinadi.

Darsdan tashqaridagi ishlar barcha o'quvchilar uchun majburiy bo'lmay, asosan, qiziqadigan o'quvchilarni band qiladi. Darsdan tashqari ish, mazmuni darslik bilan cheklanilmaydi, balki darslikdan chetga chiqadi va asosan o'quvchilarning qiziqishlariga bog'liq bo'ladi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqishlari esa, ko'pincha boshlang'ich sinf o'qutuvchining ta'siri bilan tarkib topadi. Yaxshi tashkil qilingan darsdan tashqari ishlar katta o'quv-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bunday ish darsga olingan bilimlarni kengaytirish, tushunib yetish va chuqurlashtirish uchun ularni mustaqil ishlashlariga imkon beradi[33].

Malakaviy ishinni amaliyotga tadbiiq etish maqsadida Termiz shahar 10-son umumiy o'rta ta'lim maktabining boshlang'ich sinflarida tahliliy sinov ishlarni olib bordim. Unda dastlab DTS, o'quv dasturi va rejalari, darslik

hamda mavzuga oid o'quv-metodik qo'llanmalar tahlil qilinadi. Ilg'or o'qituvchilar ish tajribalari o'rganildi sinfdan tashqari mashg'ulotlarni kuzatib bordim, tegishli maslahatlar oldim (ilova, 1,2,3,4 rasmlar). Tajriba-sinovni o'tkazish uchun tayyorlangan tarqatma va didaktik materiallar, test, so'rovnomalar, shuningdek, ko'rgazmali qurollar tayyorlanib tizimli holda foydalanish rejasi tuzildi.

Bu borada bayon qilingan nazariy masalalar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining amaliy faoliyati bilan bog'liqligini tahlil qilish maqsadida tadqiqot loyihasi doirasida respondedlar o'rtasida so'rovlar o'tkazildi. Quyida so'rovnoma natijalarining qisqacha tahlilini keltiramiz:

Anketadagi „ Tabiiy boyliklarga nimalar kiradi ?” deyilgan birinchi savolga javoblar quyidagicha bo'ldi:

To'g'ri javob -12 ta

Qisman to'g'ri javob -10 ta

Mazmunan to'g'ri javob -3 ta

Noto'g'ri javob – 5 ta

„ Ob - havoning ifloslanishiga nimalar ta'sir qilishi mumkin?”

deyilgan savolga javoblar quyidagicha bo'ldi:

To'g'ri javob -10 ta

Qisman to'g'ri javob -10 ta

Mazmunan to'g'ri javob -7 ta

Noto'g'ri javob – 3 ta

„Insonlarning tabiatga bo'lgan munosabati deganda nimalarni tushunasiz?”

deyilgan savolga javoblar quyidagicha bo'ldi:

To'g'ri javob -12 ta

Qisman to'g'ri javob -14 ta

Mazmunan to'g'ri javob -2 ta

Noto'g'ri javob – 2 ta

Tanlangan boshlang'ich sinflarda darsdan tashqari mashg'ulotlar asosan individual, guruhli va ommaviy tarzda yo'lga qo'yildi.

Dastlab, birinchi bosqich tajriba - sinov ishlari yo'lga qo'yildi:

Unda asosiy e'tibor tanlangan sinflarda darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilar berilgan topshiriqlarni qay darajada o'zlashtirishganligiga e'tibor qaratdi.

Tajriba va nazorat sinflarni tanlash tasodifiy tanlandi.Ularni belgilashda quyidagilarga alohida e'tibor qaratildi:

- tajriba va nazorat sinflarida o'quvchilarning o'quv fanlari bo'yicha o'zlashtirishlari bir xil;

- tabiatshunoslikni o'qitishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining nazariy bilimi, amaliy ko'nikma va malakalari hamda metodik tayyorgarligi bir xil;

- O'quvchilarning tabiatshunoslik o'quv fanlariga oid darsdan tashqari mashg'ulotlarda qiziqishi, o'zlashtirish darajalari bir xil;

Tajriba - sinov jarayonida asosan 2 ta sinf tanlab olinadi.

4 „a”- sinf tajriba, 4„b”-sinf esa nazorat sinflari qilib belgilanadi.

Nazorat sinfi o'quvchilarga sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ekologik tafakkurni shakllantirishda odatdagi usulda, yani o'qitish jarayonida mavzu mazmun - mohiyatini yoritishga oid tayyorlangan materialdan foydalanilmagan holda darslar yo'lga qo'yildi. Tajriba sinfida esa, dars odatdagi usuldan farqli ravishda darsda mavzuning mazmuniga bog'liq holda sinfdan tashqarimashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishga oid tayyorlangn qiziqarli ma'lumotlardan, ya'ni test, tarqatma material, so'rovnma savollardan hamda kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda dars o'tildi.

Quyidagi jadvalda tajriba sinovning birinchi bosqichida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zlashtirilganlik darajasi ko'rsatilgan.

2.4.1-jadval

Birinchi bosqich tajriba - sinov natijalari

Sinflar	Mavzular	O'quvchilar soni	O'zlashtirish darajasi (ballar) bo'yicha o'quvchilar soni			
			86-100	71-85	55-70	55 dan kam
4-"a" sinf tajriba sinfi	1 2 3	30	2	8	10	10
Umumiy o'zlashtirish 66%						
4-"b" sinf nazorat sinfi	1 2 3	30	3	8	8	10
Umumiy o'zlashtirish 63%						

Jadvalda ko'rsatilgan tahliliy ma'lumotlarga ko'ra, tajriba va nazorat sinflarining o'quvchilari darsdan tashqari mashg'ulotlarda, yani ekskursiya, o'quv-tajriba maydonchasida olib boriladigan to'garak ishlarida, muzey, istirohat va hayvonot bog'lariga jalb etish, undagi jarayonlarni tushuntirish, ko'rsatmalar berish, shuningdek, bugungi kundagi ekologik muammolar bo'yicha o'zlashtirish darajalari deyarli bir xil (ilova 5, 6-rasmlar).

Ma'lumki, tavsiya etilayotgan tajriba sinflarida ham ilmiy o'zlashtirish pastligini ko'rsatadi.

Kuzatish va tahliliy natijalarga asoslanib, mazkur sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish jarayonida zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalarga asoslangan dars metodlaridan foydanalmaganligini ko'rsatadi.

Pedagogik tajriba- sinov ishlarining yakuniy bosqichida tajriba sinflarida sezilarli o'zgarishlar qayt etiladi. Tajriba - sinov ishlarining natijalari asosida tanlangan boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiylik faniga oid darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishga, darslarni noan'anaviy tarzda tashkil etish natijasida o'quvchilarda tabiatga qiziqishning ortganligini ko'rishimiz mumkin.

2.4.2 - jadval

Ikkinchi bosqich tajriba - sinov natijalari

Sinflar	Mavzular	O'quvchilar soni	O'zlashtirish darajasi (ballar) bo'yicha o'quvchilar soni			
			86-100	71-85	55-70	55 dan kam
4-A sinf tajriba sinfi	1 2 3	30	6	11	10	3
Umumiy o'zlashtirish 90%						
44-B sinf nazorat sinfi	1 2 3	30	3	6	12	9
Umumiy o'zlashtirish 70%						

Yuqoridagi tajriba sinf o'quvchilariga tadqiqotchi tavsiya qilgan didaktik materiallarni o'rganish jarayonida quyidagi didaktik tamoillarga qat'iy rioya qilindi:

-boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishga doir materiallar mazmunini o'quvchilar tomonidan tushinarli bo'lishligi;

-tajriba sinfi o'quvchilarda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda tabiatshunoslikka doir nazariy bilimi, amaliy ko'nikma va malakalari nazorat sinfi o'quvchilariga nisbatan yuqori ekanligi pedagogik tajriba-sinov jarayonida ilmiy-nazariy jihatdan o'z isbotini topdi.

2-bob yuzasidan qisqacha xulosa

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish boshlang'ich sinflarda o'zlashtirilgan bilim, malaka va ko'nikmalarini mustahkamlaydi, dunyoqarashini kengaytiradi, ularning ijodiy qobiliyatlarini o'stiradi hamda badiiy estetik didini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, o'z vaqtida, rejali, tartibli o'tkazilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning qiziqishlarini oshiradi, ma'naviy mafkuraviy qarashlarini boyitadi.

1. Sinfidan tashqari mashg'ulotlarni tashkil qilishda kasbga yo'naltirish ishlari texnologiyasining funksional tuzilmasi ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarining, kengayib, chuqurlashib va murakkablashib borishi o'z-o'zidan shaxsga ta'lim berish, dunyoqarashini kengaytirish, kasb tanlashga yo'llash hamda ishlab chiqarish jarayonidagi faol ishtirokining kafolati bo'lgan kasbiy malakalarini shakllantirish jarayoniga nisbatan yangicha samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyojini yuzaga keltiradi. Sinfidan tashqari mashg'ulotlar bir tomondan dars jarayonining bir ko'rinishi hisoblanadi.

2. Tabiatshunoslikni o'qitishda o'quvchi ekologik tafakkurini shakllantirishsamarali bo'lishida tanlangan didaktik va tarqatma materiallar tayyorlandi. Ulardan o'rinli foydalanishning zamonaviy shakllari va unga mos dars ishlanmalari ishlab chiqildi.

3. Sinfidan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchi ekologik tafakkurini shakllantirish bo'yicha tanlangan materiallarni o'quvchilarning o'zlashtirishi va ularning va ularning yosh xususiyatiga mos kelishi ilmiy asoslandi.

4. Pedagogik tajriba- sinov natijalariga ko'ra mazkur holat bo'yicha tajriba-sinov o'quvchilarning o'zlashtirishi nazorat sinfi o'quvchilarga nisbatan yuqori ekanligi ilmiy asoslarda o'z isbotini topdi.

UMUMIY XULOSA VA TAVSIYALAR

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy- iqtisodiy islohatlar ma'naviy - axloqiy yo'nalishlarni keng miqyosda rivojlantirishni taqozo etmoqda. Chunki bu demokratik insonparvarlik jamiyat qurishning muhim omilidir. Mamlakatimizda xalq ta'limi tizimida uzluksizlik yuzaga keldi. Ayniqsa, bugungi kundagi global ekologik muammoni nafaqat kattalar orasida, uni boshlang'ich sinfdayoq shakllantirib, tushintirib borish keng javhada yo'lga qo'yish ta'lim olayotgan o'quvchilarning ma'naviy - axloqiy jihatdan mustahkam tarbiyalanishi, barkamol avlod bo'lib yetishishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Shuningdek, sinfdan tashqari ishlar darsda olingan bilimlarni kengaytirib, chuqurlashtirish va aniqlashtirish, tabiatni o'rganishga qiziqish uyg'otish, o'quvchilar faolligi va mustaqilligini rivojlantirish, bu vaqtni tashkillashtirish imkonini beradi. Sinfdan tashqari ishlar tabiatshunoslikni o'qitishda tarbiyaviy ahamiyatga ega, chunki o'quvchilarning xulq –atvoriga ta'sir ko'rsatadi. Ular moddiy dunyoga qarashni va mehnat madaniyatini shakllantiradi, bilishga qiziqishni va mustaqil kuzatish ko'nikmalarini rivojlantiradi, jamoatchilik hissini va tabiatga muhabbatni tarbiyalaydi. Tabiatshunoslik bo'yicha yo'lga qo'yilgan sinfdan tashqari ishlar o'quvchi shaxsni har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. Bu borada boshlang'ich ta'limda tabiatshunoslik darslarini fanlararo aloqadorlik asosida tashkil etishning amaliyotdagi mavjud ahvoli batafsil o'rganib chiqildi. Boshlang'ich ta'limda tabiatshunoslikni o'qitishda sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishda tashkil etishning mavjud holatini o'rganish tadqiqot doirasida amalga oshiriladigan tajriba - sinov ishlarining keying bosqichlarida olib borilgan faoliyatning mohiyatini oydinlashtirish imkonini beradi. Interfaol metodlar asosida tashkil etish boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'quv va mutaxassislik fanlarining asoslari to'g'risida chuqur ma'lumotlar olish darslarida o'z imkoniyatlarini erkin namoyish etish, faollikka erishish kabi ko'nikmalarni shakllantirish, boshlang'ich ta'lim darslarini tashkil etishdan ko'zlangan maqsadga o'z jismoniy kuch sarflab ko'proq samaraga erishish uchun imkoniyat yaratadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida ekologik tafakkurini shakllantirish bo'yicha keng qamrovli ishlar olib borilmoqda. Ta'lim jarayonini integratsiyalashgan darslar asosida tashkil etishning qulayligi shundaki, unda o'quvchining o'quv materiallarini o'zlashtirishda olamni yagona bir butunlikda ekanligi, tabiatdagi mavjud o'zgarishlar bir-biri bilan bog'liqlikda ekanligi haqida ta'limotga ega bo'lishida imkoniyat yaratiladi. Ta'lim jarayonini integratsiyalashgan darslardan foydalanish o'quvchilarni bilim olishlaridagi eng muhim omildan biri hisoblanib, o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirishida yuqori samara beradi.

TAVSIYALAR

1. Tabiatshunoslik o'quv fanlari mazmunida darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishni yo'lga qo'yish, darslarni noan'anaviy shaklda tashkil etish, o'quvchilarda individual, guruhli va ommaviy darsdan tashqari ishlarni, ko'nikmalarini shakllantirishga imkon beruvchi topshiriqlarning o'z aksini topishini ta'minlash;

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatni bilishga bo'lgan qiziqishni shakllantirishda fanlararo aloqadorlik va bog'liqlikning yuzaga kelishiga alohida e'tibor qaratish;

3. Boshlang'ich sinflarda darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishning nazariy-amaliy asoslarini ishlab chiqish, uni boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida keng targ'ib etish;

4. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida pedagogik texnologiyalariga oid o'quv, metodik adabiyotlar bilan ta'minlash;

5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatni bilishga bo'lgan qiziqishni darsdan tashqari mashg'ulotlarda samarali yo'lga qo'yishga oid metodik tavsiyalarni chop etilishiga erishish;

6. Boshlang'ich sinflarda darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirish bo'yicha ilmiy -amaliy anjumanlar va seminarlarni ham tashkil qilish;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. –T.: O'zbekiston, 1992, -46 b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat. 2008 y.
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. –T.: O'zbekiston, 1999, -37 b.
4. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. –T.: O'zbekiston. 1998. -686 b.
5. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori: O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’rsida”gi Qonuni. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. –T.: Sharq, 1997. -63 b.
6. G'afforova T. Boshlang'ich sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. –T.: Tafakkur. 2011. -166 b.
7. Hafizova N.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kasb-hunarga oid tushunchalarni shakllantirish texnologiyasi. 13.00.01-Pedagogika tarixi va

- nazariyasi. Ped.fan.nomz.ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. Avtoreferati. –T.: 2011. 20 b.
8. Kasb tanlashga yo'llashga yo'llash. Metodik tavsiyanoma. /S.Boltaboyev, R.G.Mullaxmetov, V.N.Sattarov. –T.: 2000.
  9. Magzumov P.T. O'quvchilarni mehnatga va kasb tanlashga tayyorlash. –T.: O'qituvchi. 1991. -206 b.
  10. Maktabdan tashqari ta'limga qo'yiladigan davlat talablari. //O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish. Tuzuvchilar: J.Fozilov, V.Sultonov, H.Saidov. -T.: Ma'rifat-madadkor. 2000. 135-149 b.
  11. Grigoryans A.G. "Atrofimizdagi olam" 1-sinf darsligi. T.: "Cho'lpon" nashriyoti. 2014.
  12. G'ulomov P., Mirzaxmatova Sh. "Atrofimizdagi olam". 2-sinf darsligi. T.: "Cho'lpon" nashriyoti. 2014.
  13. Bahramov A. "Tabiatshunoslik" darsligi 3-sinf. T.: "Cho'lpon" nashriyoti. 2014.
  14. Bahramov A., "Tabiatshunoslik." darsligi 4-sinf. T.: "Sharq" nashriyoti 2014.
  15. Mavlonova R. Mehnat. 3-sinf uchun darslik. –T.: Mehnat. 1993. -128 b.
  16. Mavlonova R. Mehnat. 4-sinf uchun darslik. –T.: Mehnat. 1995. -160 b.
  17. Mehnat ta'limidan umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun davlat ta'lim standartlari. Ta'lim taraqqiyoti. IV maxsus son. 1999.
  18. Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. –T.: O'zbekiston. 2001.
  19. Muranov B.I. Hozirgi sharoitda yoshlarni kasbiy tayyorgarligi jarayonida xalq hunarmandchiligining o'rni. //J. Problemai professionalnogo obrazovaniya. –T.: Fan. 1996. 279-284 b.
  20. Pedagogika. // A.Q.Munavvarovning umumiy tahriri ostida. –T.: O'qituvchi. 1996. -200 b.
  21. Qurbonov Sh. Barkamol avlod orzusi. –T.: Sharq, 1998. -184 b.
  22. Shodiyev N.Sh. Vneklassnaya i vneshkolnaya rabota proforiyentatsii uchashixsya. –T.: Fan. 1988. -112 s.

23. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar konsepsiyasi. // O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish. Tuzuvchilar: J.Fozilov, V.Sultonov, H.Saidov. –T.: Ma'rifat-madadkor. 2000 y. 101-135 b.
24. Tolipov O'., Razzoqov D., Bobojonov Q. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kasbga yo'naltirish kabinetlarini tashkil etish. Uslubiy qo'llanma. O'zPFITI ofset laboratoriyasi. –T.: 1999 y.
25. Tursunov I.I. Nishonaliyev U.N. Pedagogika kursi.–T.: O'qituvchi. 1997. -232 b.
26. Meliyev H. Ilmiy-adabiy manbalarda kasb-hunarga yo'naltirish masalasi. / "Xalq ta'limi" jur. 2010. 49-52 betlar.
27. Xolmatov P.Q. Darsdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash. 13.00.02-Mehnat ta'limi nazariyasi va metodikasi. Ped.fan.nomz.diss. Guliston. 2004. -134 b.

ILOVALAR